

Szacsvay Éva

TEPŁOMBERENDEZÉS ÉS TEPŁOMHASZNÁLAT HOMORÓDSZENTLÁSZLÓN

„A háborús romokat kellett eltakarítani. Amikor az ostrom után először sikerült eljutnom a Könyves Kálmán körútra, Banó István és Vajda László jött velem szemben egy poros pizsikos templomi szőszéket cipelve. – Hát maguk mit csinálnak? Kérdeztem tőlük elhűlve. Tudományos munkát végzünk – válaszolta Pista a tőle megszokott humorral.”

(KOVÁCS Ágnes: Búcsú Banó Istvántól, *Ethnographia*, XCIX, 1988, 419–422.)

1. Györffy István gyűjteménygyarapító munkája 1913–14-ben a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán

A Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteményében (1969-től önálló gyűjtemény) kerültek elhelyezésre a 19. század végétől 1974-ig, az utolsó átadás évéig elhelyezett, átadott, vagy éppen eredetileg a Néprajzi Múzeum gyűjteményének megvásárolt templomi berendezések. A ténylegesen néprajzi gyűjtésű és a Néprajzi Osztálynak megvásárolt festett templombelső, amelyeket már Györffy István döntése alapján vásárolt meg a Nemzeti Múzeum, az 1911-ben beszerzett mezőlaki (Veszprém megye), az 1913-ban vásárolt kemsei (Baranya megye) és a homoródszentlászlói (Udvarhelyszék megye) templomi berendezések voltak. A kemsei és homoródszentlászlói szerzeményezésnek elsősorban az 1913-as levelezési iratokból van elegendő forrásanyaga. Ugyanebben az évben még két templomi berendezésről kellett döntést hozni, amelyek erdélyi lebontásra kerülő templomok voltak. Az Iparművészeti Múzeum egy átirata a Kolozs megyei Magyarbikál és a Maros-Torda megyei Magyarfülpös templomainak bontási tervéről adott értesítést, az átiratban mellékelték a szakértői jelentést, amelyben pontos leírások olvashatók e templomok berendezéséről.¹

A Néprajzi Múzeum ebben az időben a Nemzeti Múzeum egyik osztályaként működött, noha külön „múzeum-szerű” megjelenése már elfogadott volt. 1905-ben a Csillag utcai bérház 126 helyiségéből költözött tovább, amelyért tetemes bért fizetett az osztály, de amelyben már önálló múzeumi működést folytathatott. Múzeumként való megnevezését

a Csillag utcai bérházban kialakított kiállítások erősítették meg. Jankó Jánost, aki váratlan haláláig, 1902-ig vezette a múzeummá alakított Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályát, Semayer Vilibáld követte az osztály élén, aki, a bérház bérleti díját megtakarítandó, 1905-ben 10 évre kibérelte a városligeti Iparcsarnok keleti szárnyát, és ezzel kétszeresére növekedett a felhasználható tér. 1913-ra hatalmas tárggyarapodás igazolta a korábbi szűkös elhelyezkedés szakmai korlátait, az 1914-ig tartó időben a korábbi lakbért (évi 35 ezer korona) tárggyarapításra megkapta az osztály, így 30 000-ról 110 000-re emelkedett a tárgyak száma.²

A múzeum gyarapodásaiban kizárólag a Néprajzi Osztálynak megvásárolt templombelső berendezési tárgyakat a következő megfontolások alapján vásárolhatták meg: a Szépművészeti Múzeumnak felajánlott kemsei (Baranya megye) templom festett belső berendezését az alábbi levéllel kínálták tovább a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának (Dr. Térey Gy. Udv. tan. igazgató h.): „...*Szentpétery Pál tanító úr, csatolt levelében, a község templomának bibliai képekből és magyaros régi díszítésekből álló „magyaros mozaik” festményeit kínálja. Ezekre a Szépművészeti Múzeum nem reflektál. A műemlékek orsz. bizottsága előadójának, Éber László dr. úrnak véleménye szerint azonban – minthogy a templom 1840 körül épült s így műemléki szempontból alig jöhet tekintetbe, a magyaros mennyezetfestményeknek, – melyek bizonyára nem mozaikok, hanem deszkára festett ornamentumok – leginkább a Néprajzi Múzeumban lenne helyük.*”³ A szaktudományok közötti munkamegosztás kialakulása egyben lezárta a közöttük való együttműködést is.

A világos üvegcsarnok kedvező terepe lett a szép, áttekinthető, enteriőrszerűen megrendezett kiállításoknak, amelyeket májustól tél elejéig mutathattak be a látogatóknak, évente változtatva, alakítva rajtuk. A korszak gyűjteményezési szempontjait a néprajzi érdeklődés szaktudománnyá válása alakította át, amelynek egyetlen tudományos kutatóhelye a Néprajzi Múzeumnak nevezett, a Nemzeti Múzeum

¹ SZACSVAY Éva 2000, 409.

² SELMECZI KOVÁCS Atila 1989, 11–13.

³ SZACSVAY Éva 2000, 474.

Néprajzi Osztálya volt. A Semayer Vilibáld vezette osztályon dolgoztak Györffy István, majd Schmidt Tibold gyakornokok (Györffy Istvánt 1906-ban vagy 1909-ben nevezték ki segédörnek).

Györffy korai tárgygyűjtései – úgy tűnik – szemben Szilágyi Miklós elgondolásával⁴ – az általa a szaktudományban elindított történeti értelmezés irányához (történeti néprajz) kötődtek, és szemléletében az archaikus tárgyak iránti érdeklődése a levéltári iratokhoz való analógiák, illetve bizonyítékok (források) feltárásának igényéből (is) fakadhattak. Feltűnő, hogy a Fekete-Körös-völgyi kutatásainak idején, bihari gyűjtései alkalmával sok faluban talált és gyűjtött „archaikus” tárgyi anyagot.⁵ Míg 1911-ig Györffy 59, 1911-ben 226 tárgyat gyűjtött és leltározott be.⁶

Györffy István tanulmányait a kolozsvári egyetemen kezdte, földrajzot és történelmet hallgatott, de látogatta Herman Antal, valamint Gyulai Pál néprajzi óráit is. Az Erdélyi Múzeum díjtalan gyakornokaként kezdett levéltári kutatásokat folytatni, barátságot kötött az ott dolgozó Kelemen Lajossal és Köblös Zoltánnal, segítségükkel megismerhette a történeti források kezelését, használatát.⁷ Kelemen Lajos akkor már ismert kutató levéltáros volt, családtörténetek, genealógiák, építménytörténetek, mesterek, műhelyek működéstörténetei stb. révén vélte rekonstruálni a kevésbé ismert tájak, városok „helytörténeteit.” Györffy ekkor találkozott a családnevek és családtörténetek írott forrásokból történő feltárásával, mint helytörténeti folyamatok megragadási lehetőségével.

Az alsócsernátoni Sylvester család történetét rekonstruálendő, örökösüknél, Szabó Sándor szabómesternél maradt fenn egy Bethlen Gábor által 1613-ban keltezett címeres adománylevél. Az egyszerű lőfő székely Báthori Zsigmond havasalföldi hadjáratában tűnt ki (1595), ezért Bethlen Gábor nemesi rangra emelte. Györffy István tanárjelölt a családtörténetet 1615–1635 között az iratok alapján rekonstruálta, a szóbeliségből, az örökös kikérdezésével megrajzolta 18–19. századi folytatását.⁸

A Kelemen Lajossal való együttműködésnek⁹ – aki a történeti források között iratokat, épületeket, kőfaragványokat, klenódiumokat, bútorokat, festett freskókat és berendezéseket egy lokális történet rekonstrukciójához mindig egyszerre, egyben látta¹⁰ – hatása lehetett Györffy történeti-néprajzi gondolkodásának kialakulására, a kisebb-nagyobb régiók komplex vizsgálatára.¹¹ Talán ez is szerepet játszhatott abban, hogy Györffy az 1913-as évben két templomi berendezést vásárolt meg, a homoródszentlászlóit (Udvarhely m.) és a kemseit (Baranya m.) a Nemzeti Múzeum Osztálya, a Néprajzi Múzeuma számára. Ekkorra alakult ki az az archeológiai, történeti, művészettörténeti szemlélet, amely a 18–19. századi templomi festett berendezéseket mint köznépi megrendeléseket (is) kiszolgáló asztalos-festő mesterek és műhelyek munkáiként, és ornamentális alkotásokat a „népi iparművészet” népies templom-díszítő művészetként a néprajz kutatási területéhez sorolta.¹² Ezt megelőzően ezeket az emlékeket a legkülönbözőbb művészeti

⁴ SZILÁGYI Miklós 1984.

⁵ A leltárkönyvi bejegyzés alapján az 1911-ben beletárolt tárgyak az alábbi Bihar megyei falvakból származnak: Köröstárkány, Magyarremete, Mérág, Tárkányka, Hengeres, Körösjánosfalva, Vaskóh, Lehecsény, Belényes vidéke, Dusafalva, Várasfenes, Tatárfalva, Albert, Henkeres, Mérág, Szombatság. A tárgyak a különböző anyagokhoz kötődő mesterségek szerint is csoportosíthatók, ez jobban értelmezi begyűjtésüket, mint funkcionális (gazdálkodás, halászat stb.) hovatartozásuk.

⁶ Gyűjtött *textiliákat* (ltsz. 88814–88839), *kerámiát* (ltsz. 95175–81), tálát, tányért Lehecsényből, kályhacsempét Belényesből; *vastárgyakat*, lópatkót, vasmacskát (ltsz. 95144, 95141) Köröstárkányból, *famunkákat*, guzsalyat és más faragott tárgyakat (ltsz. 95135–40) szintén Köröstárkányból (ltsz. 95145–53); festett és faragott bútorokat (95151–95153) Magyarremetéről. Ezáltal a specialista kisipari (korábban céhes) falusi tevékenységekről kaphatott képet. Lásd kéziratok ábécés füzet a Néprajzi Múzeum nyilvántartásában, Gyűjtők szerinti mutató, Másolat Fél Edit eredeti jegyzékéről (készült Batty–Györffy–Viski életében).

⁷ SELMECZI KOVÁCS Attila 1983, 7.

⁸ KELEMEN Lajos 2006, 350–354.

⁹ Györffy István tanárjelölt által készített családfa, amelyet Sylvester Ferenc kolozsvári szabómester által megőrzött felmenőitől örökölt, Bethlen Gábor fejedelem 1615-ben készített adománylevele és a levéltári iratanyag alapján készített el, lásd KELEMEN Lajos 2006, 350–356. Györffy István Kelemen Lajos mellett dolgozhatott az EME levéltárban.

¹⁰ SZABÓ T. Attila 1977, 26. „...Kelemen Lajos az erdélyi művészeti emlékek vizsgálatában úttörő, újszerű kutatómódszert alkalmazott már akkor, amikor a tudomány még nevet sem adott annak a különböző tudományágak módszereit és eredményeit egybefogó kutató-eljárásnak, amelyet ma komplex-módszer néven ... emlegetünk.” Ma ebben az irányban újra ökológiai, történeti-néprajzi mikrovizsgálatok folynak.

¹¹ FILEP Antal 2011, 3 (kézirat): „Baráti kapcsolatba került Györffy Istvánnal, a néprajz első budapesti professzorával, amikor Kolozsvárról földrajz és természetrajz tanárszakra beiratkozott. Györffy István útkeresésében Márki Sándor professzor mellett Kelemen Lajosnak volt jelentős szerepe. A néprajzi jelenségek levéltári forrásokban való követésére, az etnográfiai problémák megoldására végzett történeti bűvárlatokhoz követésre ingerlő példákkal, módszertani tanácsokkal Kelemen Lajos szolgálhatott. Kolozsvári barátságuk hozzásegítette Györffy Istvánt, hogy új irányt szabjon a hazai néprajznak, tudománytörténeti jelentőségű szemléleti, módszertani fordulatot hajtson végre. Kelemen Lajos és munkatársai segítették a harmincas évektől Balogh Ilona és Palotay Gertrúd kiterjedt erdélyi néprajzi, népművészeti vizsgálatait.” Itt köszönöm meg Filep Antal szíves segítségét, kéziratának megküldését.

¹² Kelemen Lajos felfedezése volt, a korai táblák közül a mives – képíró teljesítménnyel bíró 16. századi gógvánáljai mennyezet, amely a Szépművészeti Múzeumba, és a szintén 16. századi „parasztos munkájú”, egyszerű ornamentikájú ádamosi táblák, amelyek a Nemzeti Múzeum Történeti Osztályára kerültek. (Ma a Néprajzi Múzeum tulajdonában van és kölcsönzéssel átadta a Nemzeti Galériának, ahol kiállítva látható.)

múzeumokban vették számba. Az első időben a *magyar ízlés és formanyelv* kialakításának eszközeként, legelsőként publikálva a mezőcsáti református templomberendezés tábláit¹³ a meginduló *Magyar Iparművészet* folyóiratban. Egy részüket az Iparművészeti Múzeum és Főiskola vette birtokába, sokat őriztek a Nemzeti Múzeum Történeti Osztályán, a Szépművészeti Múzeumban, az Iparművészeti Múzeumban, és a folyamatos átadás a Néprajzi Múzeum irányába 1974-ben, egy nagyobb átadással zárult le. Minthogy Györffy ismerte Kelemen Lajos ádamosi munkáját és a templombelső berendezés megmentésére tett erőfeszítéseit, valószínűleg őt is a „mentés” motívuma befolyásolta. Muzeológusi működésének első 6–8 éve már egy jól finanszírozott, tárgyvásárlásra minden tekintetben alkalmassá tett múzeumi időre esett, így a megszerzésnek reális kilátásai voltak; Györffy már részt vett a dunántúli táblák begyűjtésében (Sóly, Vilonya) is.

Tanulságos tudománytörténeti adalékokat nyerhetünk, ha kissé bővebben kitérünk e tárgyvásárlások történetére. Györffy vásárlásait teljességre törekvő gyűjtés jellemezte, amelyhez hozzátartozott a még lebontás előtt álló templomok berendezésének kikérdezése, leírása, lerajzolása és a törekvés egy visszaállítás-szerű bemutatás lehetőségére. A korai kiállításokban ugyanis az eredeti mennyezetek *mennyezetszerű bemutatása* dominált, ezért a bontást meg kellett előznie az eredeti „látványok” megrajzolása vagy lefényképezése, és a bontás pontos rajza, a lebontott darabok beszámozása. Györffy a kemsei templom bontásánál nem lehetett jelen, ezért a bontáskor pontos rajzot készítettek a lebontott darabok beszámozásával. Leíratta a mintákat és azok értelmezését a református lelkésszel, és a berendezés egyes darabjait külön is, szószéket, karzatokat, padelöket, úrasztalát. Az azóta lebontott vagy teljesen átalakított templomokról ezek az utolsó adatszolgáltatások. A kemsei templom iratanyagában Csikesz Sándor kiscsányi lelkész vált levelet a filia Kemse ügyében, és később annak kurátorai adják meg a pontos adatokat. E levelezésben tanulságos, hogy maga a lelkész kívánja és várja a szakértőt és a felmérést, fényképe-

zést végző embert a bontás előtt, és a bontás alatti munkálatokhoz.¹⁴ Az adásvételben 400 koronáért a múzeum megvásárolta a mennyezeti és karzatfestményeket, a szószéket és hangfogót, a katedrát és az úrasztalát. A bontás előtt a régi templomot kívülről is és belülről is lefényképezték, majd óvatosan lebontották és becsomagolták. Elnézést kért a múzeum, hogy nem tudott szakértőt küldeni, de május hónapban nyitnak a nagyközönség számára és ez minden idejüket igénybe vette. A levelezésből megtudjuk, hogy vagonba került a szépen becsomagolt anyag, mellékelte a gondnok rajzát a bontásról és a deszkák számozásáról. Amint a fényképet megkapja, küldi. A kemsei templom volt az utolsó gerendán álló, veszőfonatú és paticosos templom.¹⁵

Ezzel egy időben zajlott a homoródszentlászlói berendezések eladása és szállítása,¹⁶ amely csak október 5-én zárult le. A homoródszentlászlói hosszas levelezés a kifizetés elhúzódása miatt történt, és tudjuk, hogy ugyanebben az évben még két templom bontásának ügyével is foglalkoznia kellett a rengeteg leltározási és rendezési, kiállítás átalakítási munka mellett a három alkalmazottnak: Semayer Vilibáldnak, Györffy Istvánnak és Schmidt Tibold gyakornoknak.¹⁷

Az eladó lelkészek leírásai, „bemutatásai” képezik a gyűjtött templomberendezések legfontosabb adatait, illetve az egyházak által elrendelt összeírások, templomtörténetek, leltárak. Ezekből nem kizárólag az építés történetére, hanem a használattal kapcsolatos egykori értelmezésekre, a festések ábráinak teológiai, népteológiai jelentéseire láthatunk rá. Jól mutatja ezt a baranyai Kemse templomának festett mennyezetének ábráit magyarázó lelkészi leírás, amely egyértelműen református szimbolikát tartalmaz. Noé galambja az olajággal, a XXIII. zsoltár zeneszerszámai, lant, hegedű, síp, trombita és még egy duda is, a XVII. zsoltár szomjúhozó sarvasa, az ótestamentumi főpap Urim és Tumminja, drágaköves négyszegletű mellvédője, a Biblia „eszterágja” a gólya szájában a kígyóval, a kakas Péter mellől, mosolygó nap, a „templomkárpit mögött a bárány”, Jób tengerben hanyóródó Leviathanja is szerepel az ábrák között.¹⁸

¹³ Mennyezettábláinak egy része a Debreceni Református Kollégium Múzeumában, az oszlopok, karzat és mennyezettáblák a Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteményében találhatók.

¹⁴ Csikesz Sándor levele, Kiscsányoszló ref. lelkészi hivatal, 1913. V. 13., Szentpétery Pál kemsei kántortanító levelei, 1913. VI. 5.

¹⁵ A kemsei templom szószéke és hangvetője a Debreceni Református Kollégium Múzeumának kiállításában látható.

¹⁶ A kézirat lezárása után kapott tájékoztatás szerint 2000-ben megkezdett munkánk folytatásként a Néprajzi Múzeum 2010-ben elnyert nagy, országos méretű pályázata keretében a múzeumokban fellelhető református templomberendezések kataszterének kialakítása céljával adatbázisépítés történik. Most magas szintű anyagvizsgálat, stíluskritikai elemzés és a teljes műemléki,

múzeumi, egyházi iratok vonatkozó anyagainak áttekintése és archiválása folyik. Már az eddig elvégzett kutatások során is további homoródszentlászlói templomi berendezés-maradványokat sikerült beazonosítani az újabb írott források bevonásával, ezek esetenként átírják majd mostani, módszereiben elég bizonytalan beazonosítási kísérleteinket. Így jelen tanulmányunk kiegészítő részévé válnak majd az interneten publikálásra kerülő további homoródszentlászlói templomberendezési tárgyak, iratok. A szíves tájékoztatásért köszönetet mondunk Kiss Margit főmuzeológusnak, az adatbázis és a kutatás vezetőjének.

¹⁷ SZILÁGYI Miklós 1984, 584.

¹⁸ SZACSVAY Éva 2000, 425–426.

A homoródszentlászlói mennyezet múzeumi levelezése a 104554-es leltári számon szereplő templomi berendezésről szól,¹⁹ amelynek darabszámát sem ismerjük, a leltározás egykori rendje szerint egy templom berendezése egyetlen leltári számot kapott. A levelezésben a *régi mennyezetnek, fakoronának és számtartó állványának eladását* ajánlják fel, azzal, hogy nincs költségük és lehetőségük a templom lefénnyképezésére és ezáltal bemutatására. Györffy István ennek ellenére elfogadja az ajánlatot, megadja feltételeit is, a lebontás sértetlenségét, csomagolását és a vasúti állomásra történő kiszállítását hangsúlyozza. A hosszadalmas levelezés megismertetése előtt röviden térjünk ki a környék iránti néprajzi érdeklődésre is.

2. Udvarhelyszéki gyűjtések és tárgyak

Györffy István *Udvarhely* megyében Beluleszko Sándorral 1911 szeptember 19. és október 6. között járt, részt vett a székelyfancsal székelykapu bontásában, elszállításában, cserépedényeket, bútorokat és festett jármokat gyűjtött,²⁰ épületeket, malmot és gyümölcsaszaló építményt fényképezett Fenyédn, Székelyfancsalon, Székelyszenttamáson, Ülkén, Zetelakán és Kisküküllőkeménfalván járt, útjaira részben a gyűjtött tárgyak, részben a készített felvételek alapján²¹ következtethetünk. Különös érdeklődés e táj iránt ezt megelőzően, vagy ezt követően nem nagyon mutatkozik a leltári bejegyzésekből. Az általunk vizsgálendő három faluból, amely egy egyházként működött (Ábránfalva, Miklósfalva, Homoródszentlászló) a Néprajzi Múzeum gyűjteményében a szentlászlói templomberendezésen kívül egyetlen tárgy sem található. Ha az egyház- és falutörténeti iratokra is figyelemmel vagyunk, öt falu közösségéről különféle kapcsolati hálókból beszélhetünk, akkor ide sorolhatjuk Ócfalvát, Telekfalvát, Lókodot, Ábránfalvát (átjáró Udvarhely és Homoródszentmárton között²²) is. Egy kicsit szélesebben vizsgálva a tájat, a Homoródvölgyén haladva Homoródbásfalva,

Homoródbene, Homoródalmás, a másik irányban Énlaka, Erdőfüle, Erdőszentgyörgy, Székelyszenttamás is részei a nagyobb székelyudvarhelyi vonzáskörzetnek. Ebben a szélesebb körben Énlakáról az EKE ajándékaként (1902) négy vászonfeszítő és egy kályhacsempe ismert,²³ Erdőfüléről (1894) Semsey Andor ajándékaként 7 tárgyat leltároztak be: tidó (székely világító anyag), gyapjúszőnyeg, két fakanál, kancsó, csésze és egy széktámla,²⁴ Erdőszentgyörgyről vászonfeszítő,²⁵ Székelyszenttamásról festett kisláda,²⁶ Etédrről az I. világháború előtről csak három vászonfeszítő,²⁷ azután 10 kályhacsempe, két kancsó és egy kézipisztoly (!) kerültek a gyűjteménybe.²⁸ Alsósímenfalváról és Firtosvárajáról vászonfeszítők, a megyéhez tartozó Homoródbene, Homoródalmás jelentősebb anyagai már az első világháború után kerültek be, vagy később, a 60-as években leltározták be az innen származó tárgyakat. Ezek között jelentős a festett bútor (33 db), amelyeket K. Csilléry Klára azonosított és leltározott. Egyéb „vegyes gyűjtésű” tárgyak között textil és kerámia is szerepel. Udvarhely megyéből a Néprajzi Múzeumban mindösszesen 150 darab körüli tárgy található, amelynek legnagyobb és legértékesebb együttese a festett bútoroké. Az első világháborúig mintegy félszáz tárgy volt Udvarhely megyéből beletárolva a Néprajzi Múzeumban.

3. Adatok az iratokban a lebontandó festett templomi berendezésekről

A templom állapotának megromlása és új templom építésének terve az 1907-től iktatásra kerülő presbiteri jegyzőkönyvek és más iratok leltára alapján rekonstruálható. A múzeumi levelezés szintén tartalmaz tárgyakra vonatkozó adatokat. Példaként soroljunk fel néhány forrást: a lelkesnek az Erdélyi Múzeum Igazgatóságához írt leveléből tudjuk, hogy az Erdélyi Múzeum is tudott a homoródszentlászlói templombelső eladásáról.²⁹ A helyi levelezésben a templomépítéssel kapcsolatos egyéb ügyek is

¹⁹ EAD: 25/1913: febr. 19.; 1913. 3.; no. 25/1913. II. 5., 1913. III. 10., III. 13., III. 16., V. 5., V. 21., VII. 12., VIII. 10., X. 5. – a májustól októberig tartó levelek Buci Endre lelkész levelei a tartozás megküldéséről a Nemzeti Múzeum Néprajzi Múzeumának.

²⁰ SZILÁGYI Miklós 1984, 584.

²¹ Györffy-felvételek: 1911, Udvarhely m. F 13573, 13592.

²² ORBÁN Balázs 1868, I, 172–177. A táj bemutatását több szempont alapján végezte, földrajzi és kultúrtörténeti szempontokkal egyaránt számolt, geográfiai kistájakra bontva a nyugati határszéltől a déli határszélét érintve körbejárja a régi Udvarhelyszéket. Az átjáró Udvarhely és Homoródszentmárton között Ócfalva, Miklósfalva, Telekfalva, Lókod. A bágyi várat az ábránfalvi Ugronok lerombolták és Ábránfalván építették újjá.

²³ Ltsz: 37432, 37443, 37444, 37449, 73.72.3, a szövő-háziipar nyomai, faragások és kerámia.

²⁴ Ltsz: 5863, 77028, (ezek a tételek már az I. világháború után

kerültek a múzeumba: 133739, 133549, 133558, 133560, 60.78.5.)

²⁵ Ltsz: 37440.

²⁶ Ltsz: 95083.

²⁷ Ltsz: 37423, 374333, 37445.

²⁸ Figyelemre méltó, hogy ezek a megvásárolt tárgyak képezik a korai udvarhelyszéki népművészet gerincanyagát, amint azt Haáz Ferenc Rezső, a múzeum alapítója egykor összefoglalta (HAÁZ Ferenc Rezső 1994, 117–122): faragott kapuk, zárt ereszes régi székely ház, (Györffy-fényképek) templom kazettás mennyezete (Farcád), faragott festett szőszékkorona, galambbúgos kapu, kopjafa, bútorok, vászonfeszítő, agyagművesség, kályhacsempék stb.

²⁹ Tárgymutató jegyzőkönyv, a homoródszentlászlói református hármass egyházközség Levéltáráról, (megnyitva 1907. ápr. 16.) 6. tétel Erdélyi Múzeum Igazgatóság értesít, h. a mennyezeti deszkák... ikt. sz. 32/1913.

megjelennek. Így, hogy az ispáni hivatal engedélyezi a vármegyei gyűjtést 1912-ben (Ikt. sz.: 115/1912), az Esperesi Hivatal átadja a mérnökiileg jóváhagyott tervet 1913-ban (Ikt. sz.: 52/1913), az Egyetemes közalap 1200 Koronát ad a templom építésére (Ikt. sz.: 93/1913). Az Esperesi hivatal leküldi Homoródszentlászló templomépítési ügyének iratait (Ikt. sz.: 171-1913). 1914-től megkezdik a presbiteri ülések jegyzőkönyvezését. Egyes korábbi jegyzőkönyvek a templom történetének egyes mozzanatait is őrzik, a legkorábbi az 1875. május 15-i ülésről készült felsőbb rendeleti jegyzőkönyv, majd az 1877-ből, 1878-ból, 1882-ből fennmaradt megyei jegyzőkönyvekben nem csak a templomépítés mozzanatairól, hanem sok, az egyházi életre, szokásokra vonatkozó értékes adatot olvashatunk. Az egyháznál őrzött leltárakban megtaláltuk a templomépítésre szánt aranyozott ezüst kehely leírását³⁰ (1. ábra).

A Néprajzi Múzeum gyűjteményében be nem azonosított anyagokról először Tombor Ilona tett közzé leírást, több ismeretlen templomi berendezés maradványát mutatta be anélkül, hogy tudomása lett volna a homoródszentlászlói templommennyezetről mint festett elemről. Kötetének *Budapest* címszavánál a múzeumoknál levő anyagokból teszi közzé az akkor még az Iparművészeti Múzeumban talált két festett mennyezettáblát, amelyen olvashatatlan felirat látható: „176...”. Erdélyi stílusúnak ítélt 18. századi munka (ltsz: 57.685), írja Tombor Ilona. A Néprajzi Múzeumban bútorokat, tékaajtót Homoródmásról (1785, ltsz: 58.70.6) és tékalapot (nagy méretű, erdélyi? 1798, ltsz: 56.66.24) vett számba. Az ott látott mennyezet- vagy karzattáblákról írja: „ref. XVIII. sz. magyar munka 2 azonos darab 3-3 mezővel, csokros galambos díszítéssel”³¹.

A Tombor által bemutatott „Szószék korona, nyolcszögletű, belsejében rózsagyöngyvirág motívum, felirat »patakfalvi frena... ilona asszony tulajdon maga költségén csináltatta 1807. Gagyiné, H.KS. Palfi Miklós úr özvegye«” felirata azonos a „Homoródszentlászlói református hármass egyházközség története”³² 11. oldalán szereplő „szószék feletti korona felirat”-tal: „Gagyi néh: Zks. Ferentzi Ilona asszony tulajdon maga költségén csináltatta 1807” – leírásban olvasottal. Erre a kéz-

íratra Dávid László is hivatkozik a Homoródszentlászló templomtörténetének rekonstrukciójánál.³³ Különös azonban, hogy a kéziratban pontosan leírt szentlászlói szószékkorona feliratát a felsőboldogfalvi ref. templom szószékénél írja le és mutatja be: „A hajót és szentélyt elválasztó csúcsíves diadalív erőteljes beugrású profilozott vállkövei ferde metszésen alakított vályuzatot, henger- és pálcátágot mutatnak. Az ív a hajó felé leszelt élű, felette az ív vonalát követő hajdani festett felirattal a legutóbbi javítással felszínre került [...] IATO [...] MEM DERSI ANNO 7=8 DIE V. JULY. A diadalív északioldala építve szószék áll, felette való koronával, melynek felirata ez: GAGYI NÉHAI PÁLFI [...] ÚR ÖZVEGYE PATAKFALVI TTS FERENCZI ILONA ASSZONY TULAJDON KÖLTSÉGÉN CSINÁLTATTA 1807.”³⁴ Valószínűleg Dávid László hatalmas, kigyűjtött templomtörténeti jegyzetanyagában keveredhetett el a cédula. A hangvető mindenben megfelel és beleillik a templom egész építéstörténetébe a Homoródszentlászlón őrzött fenti irat alapján. Lángi-Mihály 2004-ben megjelent kötete bemutatja Felsőboldogfalva templomát, ahol a korai festett kazetták ismertetése után egy utolsó mondat említi a keleti karzattalvédő és a szószékhangvető festését, amelyet a 19. század első felében készültnek ítélnék, és bár a mennyezet és falak feliratmaradványait bemutatták, itt nem említik, hogy azon felirat volna.³⁵

A feltételezés, hogy a homoródszentlászlói mennyezet és szószékkorona a Néprajzi Múzeum anyagai között fellelhető, a 2000-ben megjelent gyűjteménytörténeti munka kapcsán merült fel,³⁶ a Néprajzi Múzeum iratainak áttekintésekor. 2007-ben átnéztük és jegyzékbe vettük a beazonosíthatatlan táblákat, Kutas Eszter, az Egyházi gyűjtemény restaurátora készítette a fényképeket. Mind a szószék-hangvető, mind a mennyezetkazetta lehetséges darabjait átnéztük. Beazonosításukhoz a helyszínre utazást és az iratok áttekintését nélkülözhetetlennek tartottuk.

Ezt követően Mihály Ferenc is átnézte a gyűjtemény templombelső-maradványait, és azok között ugyanezekről a darabokról feltételezte, hogy azok a Homoród-vidékről származnak, illetve a két ötkazettás, leltári szám nélküli deszkát jelölte meg

³⁰ A kehelyt a Nemzeti Múzeum vásárolta meg 1912-ben. Az 1874 jan. 1-jei leltárban „aranyfűstös ezüst asztali pohár” megnevezéssel, az 1907-es Egyháztörténetben a 2. fejezetben kerül bemutatásra, a 4. fejezetben pedig röviden a klenódiumok jegyzékében kerül említésre az „arannyal bevont ezüst talpas kehely”. Ikt. sz.: 110/1907. A kehely árát is az új templom költségeihez tették. Meglétéről a Nemzeti Múzeum gyűjteményében Kiss Erika szíves szóbeli tájékoztatásából tudunk. A 15. századból származó kehelyt először Orbán Balázs leírásából ismerjük, ORBÁN Balázs 1868, I, 175. A kehely a homoródszentlászlói helyi, 1907-

ben kelt egyháztörténeti iratban is szerepel, erre az adatra Dávid László is hivatkozik: DÁVID László 1981, 156–157.

³¹ TOMBOR Ilona 1968, 118–120.

³² DEMES Ferenc 1907, 11. kézirat.

³³ DÁVID László 1981, 156. A szentlászlói ref. templom története. Kézirat. EgyhLvt.: Demes Ferenc, az irat szerzőjének nevét utólag írták a szöveg végére.

³⁴ DÁVID László 1981, 120.

³⁵ LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc 2004, 38–40.

³⁶ SZACSVAY 2000, 409.

a homoródszentlászlói templomhoz tartozónak, a szószékkoronát pedig a Homoród vidékéről származtatta.³⁷

A homoródszentlászlói iratok között a templom történetének egyes fejezetei pontosan leírták a még akkor álló templomot és annak építéstörténetét.³⁸ „*Mostani templomunk 1789 juni 9-től épül 1902 juni 28-ig. Tulipános festéssel díszített deszka mennyezetén a következő felírás található: „E Sz.Hazat Isten dicsőíttetére” (...itt olvashatatlanul elmosódott, illetve súroltatott a felirat)... „Sz.Ekklesia számára Pálhegyi György hív lelki pásztorát Kováts Mihályt meg serény kurátorát...*

Mi is addig fáradtunk, s futottunk, / Míg Istenünk által végére jutottunk, / Kezdtünk el ezernyolcszázban s kettőben / Végeztük s így épül három esztendőben tsináltatta Szakáts József uram. / Légyen ezért áldott az egek bírāja / Ki erőt és módot parantsolt reája, / Karokat székeket és szép mennyezetet Segesvári Vagner Sámuel készített 1802. junius 28-án.” (Ugron Menyhárt egy 1843-iki levelében azt írja a mennyezetfelírásról, hogy az nem az újjáépítés idejét mutatja, hanem csak azt, hogy melyik esztendőben renoválták a templomot – írja Demes Ferenc 1907-ben.)

Ma a Néprajzi Múzeumban található töredékekből talán kettőről feltételezhető, hogy ennek a mennyezetnek a maradványa. A kazettákon látható centrális kompozíciók többsége tulipán, illetve kehely formájú virágból vagy hasonló elemből komponáltak, ilyen módon ez értelmezheti a „tulipános festéssel díszített” megfogalmazást is, hiszen a minta kiemelten a tulipános karaktert erősíti, nem csak a kor szokásos jelzője lehet, amelyet a falusi festett bútorokra a köznyelvben használtak.

A Néprajzi Múzeum raktárában lévő két tábla leírása: 2 nagy és hosszú táblából álló együttes, leltári szám nélkül, mindkettőn öt-öt festett kazetta látható, centrális minta, középminőségű munka, az erősen megkopott minták kék, okkeres-barna és zöld színekkel festettek, vékony fehér krétaalapozással. Mindkét deszka hosszában több helyen megrepedt, nagyon kiszáradt állapotban van. Egyik tábla deszkája hiányos, letörött belőle. A táblák szélessége nem adja meg a kazetták teljességét, a minták alsó széle hiányzik.

A. tábla hossza 340 cm, sz: 54 cm, a rozetta közepétől a széléig 44 cm.

B. tábla hossza: 340 cm, sz: 49 cm.³⁹

Az alsó karzat felirata ez: „1801”, „*Ezt az pulpituist istenes indulatjából tsináltatta Szakáts József uram.*

A karnak építtetése érte”...(olvashatatlan) Kányádi öreg Toro István. Készült Forró János megyebíróságában. Anno.” A felső karzaton az orgona előtt „1869” év áll, mely az orgona építés esztendeje. A szószék feletti korona felirata megegyezik a fentiekben idézettel. A perselyládán „1882 mártius 5” a felirat – olvashatjuk az iratban. Demes Ferenc 1907-es templomtörténeti irata szerint a hármass egyháznak közös tornya fennállt a Harangláb-tetőn 1815-ig, amikor a nagy jégverésben összeomlott, más feljegyzés szerint a fedele leesett. „*Onnan lopták el az egyház harangját a katolikusok éjjel, körülbelül Mária Terézia királynő korában, amely harang máig is valamelyik katolikus faluban dícséri az Urat, állítólag Nagyernyén.*” Ez újra összedől, 1843-ban még mindig a két falu között állítják fel újra, amely a történetírás idején, 1907-ben még állt, deszkázott torony volt. A felállítás körül már sok vita folyt a filiák között. 1844-ben új harangot is öntöttek ehhez a toronyhoz, ez akkor a kisebbik harang volt. A harangon az öntés ideje 1844, és a mester, Lotz (?) Frid neve a fedélszéken látható, a torony építési ideje: „*Építőmester Mihályi István ...M.-B. Nagy Mihály...Pap Jakab Mózes 1843 jun. 1.*” A Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteményében őrzött szószékhangvetőn jól látható és olvasható a templomtörténeti iratban és Tombor Ilonánál töredékesen idézett felirat (2. ábra).

A Néprajzi Múzeum földrajzi mutatójának kartonján *karzat, mennyezet és szószékkorona* szerepel. A hangvetőhöz tartozó korona darabjai szintén fellelhetők az Egyházi Gyűjtemény törökbálinti raktárában. Bucsi Endre levelében a *mennyezet és karzat deszkát, a szószékkoronát és a számtáblát* ajánlja fel; a levelezésben a karzattáblák és a számtábla változóan hol szerepel, hol nem. Bár a bontáskor készülhetett rajz is, és azt meg is küldték az alábbi levéllel, ma nincs a levelezésben.

„*A magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya: Mélyen tisztelt Igazgatójának, Budapest. :/: alá fogva van szerencsém a homoródszentlászlói régi templom festett mennyezeti és karzati – deszkáinak elhelyezéséről felvett vázrajzot tisztelettel megküldeni. A mennyezeti deszkák és fakorona és számtartó nagy és gondos ügyelet mellett leszállítottuk a bögözi állomásra és már szombat este (március 15) elindítottatt Budapestre. Alázattal kérem, értesíteni szíveskedjék a küldemény megérkezése felől. Homoródszentlászló 1913. III. 16. Kiváló tisztelettel vagyok: Bucsi Endre ref. Lelkész.*”⁴⁰ A levelezés Bucsi Endre református lelkész és Györffy István között a megmaradt levelezési iratok szerint febru-

³⁷ MIHÁLY Ferenc 2010, 46–47. A szerző publikációjának már a kéziratát is rendelkezésemre bocsájtotta, most megküldte a publikált tanulmányt is, amelyért szíves köszönetet mondok.

³⁸ DEMES Ferenc 1907, 10–11.

³⁹ Idézet a jegyzékből, 2007. Templomtáblák a törökbálinti raktárban (adatgyűjtés beazonosítási kísérlethez) SZACSVAY Éva, kézirat.

⁴⁰ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

árban kezdődhetett (ekkor tett ajánlatot az egyház a berendezés eladásáról), és Bucsi Endre október 5-i levelével zárul. A 11 levelet tartalmazó iratanyagban sok kor- és kultúrtörténeti információ van. Az első levélre, amely nem maradt fenn, feltehetően Györffy István válaszolt, kérve, hogy fényképeztessék le a bontás előtt a berendezést, és írják le a bontás menetét, valamint számozzák be a bontott darabokat. Egy 1913. február 19-én kelt levélben Bucsi Endre az alábbiakat írja: „(Szám: 10-1913 / p. h.) *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya Igazgatóságának, Budapest. / Hivatkozva 9-1913 ikt. számú b. átiratára, van szerencsém a homoródszentlászlói ref templom régi mennyezetének fakoronájának számtartó állvány eladásának ügyében – a következőkben válaszolni: Sajnálattal kell kijelentenem, hogy egyházközségem nagyfokú szegénysége miatt – nincs abban a helyzetben, hogy régi templomának famennyezetét lefényképeztesse s azt küldje fel az Osztály számára. Csupán – úgy vélem – a személyes megtekintés a legcélravezetőbb! / Különbözően e hó elején vizsgálta meg és készített rajzokat a famennyezetről dr. Roska Márton kolozsvári egyetemi adjunktus, mint az Erd. Múzeum kiküldöttje, Továbbá dr. Hoffer András székelyudvarhelyi kollégium néprajzi osztályának tanára. Mindketten elismerőleg nyilatkoztak. Értéküket határozottan egyikük sem mondá meg, de úgy 180–200 korona fele gondolkodnak. / Kérem további szíves véleményük mielőbbi közlését. Homoródszentlászló 1913 II. 19. Kiváló, tisztelettel: Bucsi Endre ref. lelkész.*”⁴¹

Dátum nélkül az alábbi levélfogalmazvány maradt fenn az iratanyagban, amely Györffy István kézírásával készült, és talán erre a levélre küldött válasz lehet:

„Nagytiszt Ref. lelkész hivatálnak Homoródszentlászló! Igen tisztelt Lelkész Úr! Becses soraira vonatkozólag szerencsém van értesíteni, hogy a szóban forgó templom mennyezete, fakoronát és számtartó állványt hajlandók vagyunk Múzeumunk részére háromszázötven koronáért megvásárolni oly feltétel alatt, ha az egyház gondoskodik a mennyezet deszkáinak sértetlen leszedéséről, összecsomagolásáról és a legközelebbi vasúti állomásra kiszállításáról. Ezen ajánlatot 4/0(?) napig tarjuk fenn. Szíveskedjék tehát ezen időn belül az egyház nevében nyilatkozni kifejezetten igen-nel vagy nem-mel, hogy a szóban levő templommennyezetet átadják-e, mert más egyházzal is tárgyalásban állunk. Kedvező válasz esetén a vételt kölcsönösen kötelezőnek tekintjük. Szíves válaszát kérve vagyok kiváló tisztelettel” stb., az osztályigazgató nevében.⁴² Az 1913. évi múzeumi irattári levelezés alapján feltételezzük, hogy

a baranyai, kemsei templom megvásárlása folyhatott egyidejűleg.

A következő levélben Bucsi Endre kétségeit mondja el, vajon le tudják-e szedni megfelelő szakértelemmel a templomberendezés elemeit, s nem kellen-e ezt a múzeumtól leküldött asztalos szakemberrel intézni? S ha erre nincs mód, javaslatot tesz a lelkész, azt kéri, hogy egy irányító szakember jöjjön el Budapestről felügyelni a munkálatokat, vagy nem volna-e mód helyi szakemberek felkérésére, és azok költségeinek a múzeummal való elszámolására. A szakszerű lebontás érdekében még plusz költségeket kér a „keblitanács” (presbitérium). A levél azon részei figyelemre méltók, amelyekben a leszedés nehézségeiről ír: „Mindazonáltal nagy aggályai vannak a festett deszkák leszedése, összerakása és szállítása körül. Ugyanis a deszkamennyezet négyzet-részletekre léczek által osztályozva van. Ezeknek leszedése, együtt való leadása, összetartozó deszkáknak megjegyzése – szerény véleményem szerint is – nagy ügyeletet, gyöngéd figyelmet óhajtanának, amit bizony egyszerű fálusi embertől ritkán telik.” És „kérjük az igazgatóságot, hogy adjon szabad kezet abban, hogy a 350 Koronán felül – a még adandó összegből Székelyudvarhelyről hozassunk ki egy asztalos mestert, ki az egész munkát (leszedést, megszámozást, összecsomagolást, vonatra való felrakást) elvégezhetné a Múzeumtól adandó díjazás mellett.”⁴³ A levél március 5-én íródott. Március 10-én Györffy István válaszol Semayer Vilibáld megbízásából: „a mennyezet sértetlen leszedése, az összetartozó részek megjegyzése, a gondos csomagolás és a vasúthoz való kiszállítás mind az eladót terheli, amit a felajánlott összegből kell fedezni”⁴⁴, ellenkező esetben a múzeum a vételtől visszalép. A március 13-án kelt szentlászlói levél értesíti a vevőt, hogy az eladó „kebli tanács” elfogadta a döntést, „vállalta a mennyezetdeszkák leszedését, összetartozó részek megjegyzését s bögözi állomáshoz leendő sértetlen leszállítást.” A vasúti költség azonban a múzeum terhére megy. „A leszedésnél személyesen fogok állandóan ott lenni”,⁴⁵ ígéri Bucsi Endre lelkész, majd március 16-án jelenti a lebontást és vasúti feladást, csatoltan küldi a vázrajzot is, amely azonban ma már nincs a levél mellett. A május 5-én kelt újrainduló levelezésben Bucsi Endre lelkész a vételi ár kifizetésének elmaradásáról szól, kéri az összeget 8 napon belül átutalni, minthogy a tárgyak már március közepén a múzeumhoz megérkeztek.⁴⁶ A reklamációra Schmidt Tibold gyakornok V. hó 21-én válaszol: „a mennyezetnek összeállítása, valamint a gyűjteményünk törzanyagába való beiktatása hosszabb időt vett igénybe, tekintetbe véve még azt is, hogy május hónap előtt az

⁴¹ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

⁴² Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

⁴³ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

⁴⁴ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

⁴⁵ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

⁴⁶ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

osztálynak a nagyközönség számára való megnyitásával amúgy is sok volt a teendőnk, így ez ügyet csak a napokban tudtuk befejezni, amiért is csatolva egy nyugtát küldünk, ezt szíveskedjenek felbélyegezni és aláírva elküldeni.⁴⁷ Bucsí Endre május 25-én visszaküldte az aláírt nyugtát, a pénz azonban július 12-ig nem érkezett meg. A kérést augusztus hó 10-én újra meg kellett ismételnie Bucsí Endre lelkésznek és a presbitériumnak. Az utolsó reklamáló levél október 5-én kelt,⁴⁸ ebben a lelkész és a presbitérium per kilátásba helyezésével követeli a kialakított ár megküldését, feltehetően az ügy ez után rendeződött és lezárult.

Az iratok segítségével feltárt templomberendezések végleges beazonosítása még hátravan. A templommennyezet-táblák siralmas állapota és a korona festésének némileg eltérő stílusa nem teszi biztossá, hogy vajon ez utóbbit is a megnevezett segesvári Vagner Sámuel készítette-e 1807-ben. A tárgyak beazonosításának lezárása csak a művészeti-restaurátori szemlélet, gyakorlat és kutatások alapján történhet. A Néprajzi Múzeumban, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban, valamint a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum anyagában keresett párhuzamok között nincs biztos analógia, bár vannak hasonló stílusú, virágrövekkel díszes bútorok, táblák.⁴⁹

A Néprajzi Múzeum 81.79.27/1 számú (az Iparművészeti Múzeum ltstz: IMG 6982) talán padtető vagy bútorlap, esetleg hangvető tárgyának datálása gót betűvel: *Michael Wagner Anno 1804*, festése piros alapú, stílusa némileg eltérő.

4. Tárgyleltárak mint helyi kultúrtörténeti források

A régi templom lebontásának eseményeit az 1929-ben, a templomépítés befejezésekor készült *gombirat*⁵⁰ első fél oldala tartalmazza, amely 1913. április 9-én kezdődik. Az nem tartalmazza a márciusi temp-

lombelső lebontásának eseményeit. Az épület bontása 1913. április 9-től 1913. december 31-ig tartott. „Az Úrnak 1914. esztendejének tavaszán és nyarán új templomot akartunk építeni, július hó 14-én kitört a világháború”... „Rovatal és gyűjtésből összehozott pénzünket 1915-ben hadikölcsönbe helyeztük, ... nem csak a háborút, hanem a hadikölcsönbe fektetett templomépítési alapunkat is elvesztettük”⁵¹. A templom hihetetlen szegénységben és nélkülözések közepette épült fel, az iratban felsorolt újabb adományok segítségével.

A hármas egyházközségében ekkor Szentlászló az anyaegyház, Miklósfalva a leányegyház és Ábránfalva a fiókegyház.⁵² Mindhárom falu a 19. század közepétől új templom építésére és berendezésére vállalkozott. A leltárak aprólékosan mutatják be a gyarapító családokat és a tett felajánlásokat, amelyekkel az úrvacsora szükséges eszközeit és a templombelső „öltözetét” mindennapi és ünnepi alkalmakra előteremtették. Demes Ferenc lelkész 1907-ben a Homoródszentlászló hármas egyházközségének mindhárom község egyháztörténeti leírását, és ebben mindhárom leltárát is elkészítette. A falvak lakói lélekszámáról, annak változásairól is találunk a helyi egyháztörténeti iratokban adatokat. Homoródszentlászló népessége a felvétel idején 20 családból állt, ez valamivel kevesebb volt, mint Miklósfalva lakossága. Homoródszentlászló népessége csökkent a legnagyobb mértékben az egykorhoz képest.⁵³

A nagyon szegény körülmények között élő hármas egyház templomainak és harangtoronyainak története – amely az 1600-as évektől nyomon követhető – különböző természeti csapások sorát tartalmazza (földmozgás, vihar, jégeső, talajmozgások, templomösszeomlás, tetőleomlás, harangtorony-eldőlés stb.). A táj dombjai és völgyei *palarétegen* fekszenek, a helytörténeti leírások ezt a helyet mint az építésre rosszul kiválasztott helyet emlegetik. Az elgondolásnak lehetnek geológiai alapjai, és az a táji elhelyez-

⁴⁷ Néprajzi Múzeum, EAD 25/1913.

⁴⁸ Az iratok a Néprajzi Múzeum N.O.25/1913 szám alatt (EAD) találhatóak, ltstz: 104554. Nem számozták külön a lapokat.

⁴⁹ A legközelebbi analógiának a gyergyószentmiklósi Tarsiznyás Márton Múzeumban őrzött hozományos láda felelhet meg, datált, feliratos, „Anno 1808”, Gyergyószentmiklós. Megköszönöm Szőcsné Gazda Enikő szíves segítségét az analógia felkutatásában, itt mondok köszönetet Miklós Zoltán igazgató úrnak is a Haáz Rezső Múzeum tárgyainak áttekintéséért.

⁵⁰ Az eredeti iratról készített fotokópiáért köszönetet mondok dr. Dósa Zoltán pszichológusnak (Székelyudvarhely), aki e munkát sok módon segítette éveken keresztül és akinek köszönhetem, hogy a terepmunka egyáltalán megvalósulhatott. A gombirat léte, tartalmát sajtóhírből is megismerhettük, KATONA Zoltán 2010, „Időkapszula” a szentlászlói templomtoronyban, *Udvarhelyi Híradó*, július 13. <http://blog.szh.ro/faluszerte/aidokapszula-a-homorodszentlaszlói-templomtoronyban>.

⁵¹ KORÉH Béla (Gombirat) 1929. A gombiratot készítő Kóréh Béla lelkész hosszú ideig volt lelkésze a hármasegyháznak Homoródszentlászlón, 1957-ben a határon próbált feleségével átszökni Magyarországon élő gyermekéhez, aki az 1956-os eseményeknek aktív szereplőjévé vált, ott lőtték agyon az idős házaspárt.

⁵² Öt falu egyházközségét is felételezik e három előzményeként, lásd ORBÁN Balázs 1868, 175.

⁵³ Lásd a „SZENTLÁSZLÓ LAKOSAI 2006-BAN” c. jegyzéket, névszerinti összeállítás, 50 fő, a csökkenésről megemlékezik a történeti irat is 1907-ből: kivándorlás sokféle irányban, az amerikai kivándorlók közül többen visszatértek, inkább Erdély városai felé mentek. Ma a falu a főúttól Miklósfalván át megközelíthető, onnan kb. 2 km-es szakaszon már nincs aszfaltút, az utat a helybeliek tartják rendben. A lakók számára a bolt, a posta, a buszmegálló csak Miklósfalván érhető el. Homoródszentlászlón már csak kb. a határ fele esik művelés alá.

kedés, amely a három falu és erdő között közepen kiemelkedő dombra helyezte a templomot, kitette azt a nagy erejű viharoknak. A templom kiemelkedő dombra vagy hegyre építésének szakrális oka is van. Az első, valószínűleg kőből épült templom ledőlése az 1600-as évek elején talán földmozgás következménye volt. A Homoródszentlászló és fia-egyházai történetének tragikus eseményei, amelyek összesen 5 templom, illetve harangtorony újjáépítését, javítását eredményezték, feltehetően a mostoha geológiai és természeti körülményeknek voltak betudhatóak. Talán ez példa lehet a természeti és geológiai elemek kultúra-átalakítási folyamataira, amelyekre Erdélyben más tájakon is vannak példák. Feltűnően sok templom épült újjá ebben a térségben az évszázadok során.⁵⁴ Homoródszentlászló egyháztörténetének írója megindultan sorolja fel azt a töméntelen, újra és újra megtett erőfeszítést,⁵⁵ amellyel e szegény falvak templomaikat fenntartották.

Ennek ismeretében a templomi tárgyak „felhalmozása” újabb jelentős anyagi áldozatot követelt e szegény sorsú falvak népétől, de, amint a jegyzékekből kitűnik, vállalták ezt is.

A Homoródszentlászló hármasközség levéltárában ismert első leltár 1874. január 31-én készült, Jakab Mózes lelkész vette fel „a belső-külső részekben földek conscriptioja szerint”.

1. Úrasztali készülétek, két ón boros kanna, 1 ón keresztelő kanna, aranyfüstös ezüst asztali pohár, egy pár óntányér, egy tölcser.

2. Asztali terítők, 1 len barack hímes, 1 gyolcs kamukás, rojtos, 1 barackmagos lengyolcs abrosz, 1 törökhímes Úrasztal terítő. Két katréta (katedra?) takarók, egyik szőrből készült, törökös készületű, másik Forró Sára név alatt 1809-ből. Papné székre terítő Pál István és Forró sul? 1809. 4 asztali kendők: 1. setét rojtos gyolcsból, 2. patyolat ezüst varrásos, 3. egy viseltes patyolat, 4. egy selyem zöldes szélű készlettel. Egy fekete „bakatysin koporsó takaró, egy két kupás szíjuval ellátott boros kulacs, 2 ládában iratok; 1. templomi láda, 2. Papi ládánál levő megye-láda.

Az 1907-ben az egyháztörténet 4. fejezetében az alábbi leltár olvasható:

Klenódiumok

1. Az egyház pénzén csináltatnak egy templomi ládát, melyben az úrasztali készülétek állnak. Fedelén felirat: 1849 „Készült az 1849.ik Év Mártius 3-án Tiszteletes T: Jakab Mózes Szt. Lászlói Lelki Tanít-

tó és Kováts Ferentz Megye bíró Ideje alatt Kovács János által.

2. Szószéki nagy Biblia fekete bőrbe kötve: „Kovács János megyebíró és neje Orbán Julianna ajándékozta 1897-ben Toró Dénes ev. ref. lelkész (idejében?)”

3. Arannyal bevont ezüst talpas kehely. Feliratát és keletkezési idejét lásd előbb a 2. fejezetben. GENER: d.PAULI VC RON DE ABRAMFALVA SEDIS SICULICALIS UDVAHELI.VICE CAPITANEI ET IUDICIS REGI IN HONOREM DEI OPT.MAX 1616”

4. Fedeles keresztelő ónkanna. Most csak a fedél karimája van rajta és a fedélközép elveszett.

5. Fedeles cinkanna díszített füllel. Födelén belül Brassó város címerével: korona alatt gyökeres fatörzs, M. M. betűkkel.

6. Fedeles ónkanna 1 ejteles, szép virágdíszítéssel. Gyári jegye HK és valamely város címere; bástyaka-pu vasrostélyos kapuval. Ez a kanna 1760-ban még megvolt.

7. Óntányér kenyér-osztásra díszes virágos vésséssel. Felirata: „Abaham FALLI ANDRÁS 1643.” Gyári jegyei: HK az előbbi kannaczímer van rajta.

8. Óntányér „T:SZ:L ECCL” felirattal. Egészen sima, adományozta szentlászlói ifjabb Szakáts vagy Forró Ferentzné 1762-ben.

9. Szíjazott kulacs, borvásárlás alkalmára vétetett 1843-ban.

10. Tölcser.

11. Szószék takaró, szürkés gyapot alapon szép barnás virágos nyomással. Felirata: „Tsináltatták Isten ditsőségére Pál István és Forró Sára D. P.” „Memento mori” Az ajándékozás ideje 1809. Felsőboldogasszonyfalvi Pál János és neje Petki Sárosi Juliánna adta.

12. Szószéktakaró. Veressel tarkált török szőnyeg. 1756 körül megvan már.

13. Úrasztali abrosz. Fehér len díszes szövésű nagy abrosz. Körülbelül ezt adta id. Szakáts Ferentzné 1772-ben.

14. Úrasztali abrosz. Fehér gyapot, mintázott szövésű nagy abrosz. Felirata: „Ajándékozta Bargyasi Zakari Istvánné Duka Borbára 1839”.

15. Úrasztali abrosz. Fehér gyapot, csipkés rojttal. Felirata: „Ajándékozta Kováts Ferentznő Nagy Mária A Szent-László ekléziának 1858-ban”.

16. Kis úrasztali takaró, gyapjú rojttal, nyomott mintával. Ajándékozta „Vargyasi Zakar Ádámné, Duka Borbála 1839”.

⁵⁴ KÓSA László 2009, 238–239. A 19. századi természeti katasztrófák között a földrengést nem tartja jellemzőnek a magyar tájban és civilizációs változások okozójának, érdemes átgondolni a kérdést a templomépítés történetek nyomán, a korábbi időkben is.

⁵⁵ Szentlászlón: Cintoron, 1615-ben összedőlt, ezt a 17. században újjáépítették. Az 1616-ban emelt templom földcsuszamlás áldozata lett, 1796 és 1802 között a Haranglábhegyen épült templom úgy megrongálódott, hogy 1913-ban hatósági utasításra le kellett bontani. Mai temploma 1929-ben épült.

17. Úrasztali kehelytakaró, selyemből, zöldes-sárgás szegélyzettel.

18. Patyolat fátolykendő, aranyvirág dísszel hímezve szegletein. 1760 körül, megvan.

19. Szakadozott patyolat keszkenő, arannyal varrva. Ez is már 1760 körül megvan, de elszakadozva.

20. Ülőszéktakaró lenből, barnás, téglaszín és kékes virágos nyomással. Felirata: „*Pál István*”

21. Karzattakaró kendő, gyapotból, kék sávos végekkel és rojttal. Felirata: „*Gyepesi Gantsos Ilona adta 1797-be*”

22. Úrasztali terítő, feliratos: „*Nagy Ferentzné sz. Antal Anna ajándékozta 1883 szeptember 15*”.

23. Papi székre való fehéres török szőnyeget szentlászói ifjabb ForróJánosné adott 1762-ben, de 1900–1905-ig, amíg pap nem volt, a megyebírák és egyháziak hanyagsága miatt a templom egyik sarkában a földre dobva, összevissza korhadott és úgy kaptuk meg a templom 1907 évi kipádimentumozása alkalmával.

24. Fekete bakacsin koporsótakaró, ajándékozta Nagy Mihály

25. Szent Biblia „*Nyomtattatott Amsterdamban M. Tótfalusi Kis Miklós költségével és betűivel 1685 esztendőben.*”

Az iratok és templomi edények, textíliák őrzőhelye a *templomi láda*, amelyet a megyebíró házában tartottak. Ez a tárgyak biztonságát jelentette, szemben a templomban, az úrasztala fiókjában vagy akár ládában őrzött tárgyakkal. Az egyházi törvények betartását biztosítandó, a leiratokat és keletkezett esperesi stb. iratokat külön ládában őrizték. A ládák kulccsal záródtak. A ládákat is ajándékozták, ajándékozhatták a kegyes hívek, de megrendelhetette az egyházközség a maga költségén, ahogyan 1849-ben Jakab Mózes „*lelki tanító*”, lelkész és Kovács Ferenc megyebíró idejében készítette Kovács János. A templomi *díszes Biblia* használata a 19. század végén megújuló Biblia-használat, a „szöveg”, ige iránti felfokozott érdeklődés nyomaira utal, ekkortól újra fontossá válnak a feliratok és idézetek. Ezt a templomi Bibliát a megyebíró Kovács János és neje Orbán Julianna ajándékozta 1897-ben, Toró Dénes lelkészsége alatt. A Misztótfalusi Kis Miklós 1685-ben nyomtatott Bibliája azonban megerősíti azt az elgondolást, hogy Erdélyben a 17. században használatba kerültek már a Bibliák, és nagyobb szerepük volt, mint a reformáció nyugatibb területein, a török és vallási háborúk, nyomda nélküli városok népeinél. A könyvhasználat fokozottabb voltára e vidéken Szőcsné Gazda Enikő

Orbaiszék egyházi életét bemutató összefoglalásában is utal.⁵⁶

Az arannyal bevont ezüst talpas kehely felirata a talán a legkorábbi írott forrás a 15. század elejéről, az ezt követő harangfelirat 1616-ból a reformátusság megerősödését és a három falu számára a templom megépítésének tényét is jelenti.

A kereszteléshez használatos külön kanna a 18. század végétől terjedt el, talán az ellenreformáció tett hangsúlyt a keresztelésre és annak külsőségeire. A 19. század közepétől váltak ismertté a keresztelő edénykészletek, a tál és a kanna.⁵⁷

A templombelső berendezését a 18. század teszi „díszessé” és gazdaggá, mintha a református felekezet is illesztette volna tárgyait a barokk stílushoz és szellemhez. Noha a díszítés alkotóelemei a reneszánsz formákból bontakoznak ki, feltehetően annak áthelyezése a bútorokra, karzatokra, padelőkre, edényekre és textíliákra már a 18. század barokk ízléséből fakad. Ezt az időt a nyomtatás széleskörűvé válása és a barokk dekorációval, ábrákkal gazdag könyvek elterjedése is jellemzi, a kollégiumok iratain és református „iparosok” mintaanyagában megtaláljuk. Nem a tobzódó barokk zsúfoltságot, hanem egy-egy szerény barokk mintaelemet, és a mintázat és felirat gazdagodását, a díszítésre való fokozott törekvést látjuk. Ekkortól kerülnek szimbolikus alakok, ábrák a dekorációba. Szentlászó egykori templomának mennyezetét még zárt reneszánsz centrális minta dominálja, a szószékkoronán a barokk felé hajló virágtő, sőt a száz rokoko pettyezéssel mintái is megjelennek. A barokk kori vallásos írásbeliség mint protestáns kántorköltészet is megjelenik a templom mennyezetén, a versbe foglalt építéstörténet a kegyesség sajátos közköltészeti formájában e korban vált divattá, nemcsak a templomok festett berendezésein, de edényeken és textíliákon is.⁵⁸

A leltárban egy 17. századi kenyérszító tál és egy 18. századi ón kanna brassói száz munká, gazdag virágdíszítéssel, az evangélikusoknál inkább elfogadott díszítőgyakorlat nyomán, egy kevésbé, csak a fülénél díszes 18. századi kanna és egy 18. századi sima tányér képezik a 18. század derekán-végén a templomi edénykészletet. Mivel a környéken bor nem terem, beszerzését és szállítását a presbiterok a leltárban szereplő kései, 19. századi szíjazott kulaccsal végzik, amelyet erre a célra vásárolt az egyház 1843-ban. A bor használatához tartozó tölcser már az 1874-es leltárban is szerepel. Nemcsak a templomi edények mutatnak barokkos jelleget, a textíliák leírásai is a kor nemesi, városi polgári használatához közeli tárgyakra

⁵⁶ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001, 116. A boszorkány-kép korai, 17. század eleji kialakulásában a református egyház könyvtárának is szerepe lehetett.

⁵⁷ P. SZALAY Emőke 2002, 133.

⁵⁸ SZACSVAY Éva 1993, 45–53.

engednek következtetni. Az úrasztalra való nagy, díszes szövésű lenvászon abrosz Szakáts Ferencné ajándéka lehetett 1772-ben. Az úrasztalára való korábbi nagyobb takarók és a tetejükre helyezett patyolat (törökös) kendők a díszítés felfokozottságáról adnak bizonyosságot. Az ajándékként úrasztalhoz adott terítőt és kendőket a 20. században már egymás tetejére több rétegbe terítik fel; minden kegyes ajándéknak az úrasztalán kell maradnia.⁵⁹ Fokozottan feldíszítik a templomi enteriört a szószékre és feljárójára tett takarók, amelyek gyakran ígéket is tartalmaznak. A korai időben szász hatásra török szőnyegadományok díszítik fel a szószéket és papi széket, nem csak a török(ös) hímzett patyolat kendők, de szász környezetben a török szőnyegek felhalmozása is „barokk zsúfoltságot” eredményezett a puritán templomokban. A szentlászlói templomban a papi széket is 18. századi török szőnyeg díszítette.

Az 1874-es leltár a szószék és papi széktakarókat Katedra takaróként foglalja össze, egy török szőnyeget és egy adatolt terítőt említ Forró Sára név alatt 1809-ből (Pál István és Forró Sára 1809). Nagyméretű úrasztalterítő négy darab szerepel az 1874-es leltárban, kisebb terítőkből és kendőkből négy darab volt.

A karzatokat is letakaró kendők további díszítést jelentettek, a rojtos gyapotkendő is növelte a ház díszítettségét. Ez utóbbit Gyepesi Gantsos Ilona adományozta 1797-ben. A templomi textíliák számának a gyarapodása a szövést felváltó hímzéskultúra terjedésével is összefügg, a 18. századból csak egészen kivételesen találni paraszti hímzéseket, a jobbágyok a templomok építésében anyagi alapjainak összerakásában voltak, erejüket sokszor felülhaladóan megteremtői az egyházi életnek (templomépítés, -fenntartás, bor és kenyéradomány, adók és szolgálatok stb). Az úrasztali abroszokat megelőző gyapjúszőnyegek tetejére elhelyezett kisebb terítők, gyolcs kendők rendjé⁶⁰ a 18. században váltották nagy fehér, sávos, szőtt len abroszokra, amelyek közepén kerek vagy szegletes mezőben felirat (ige), adományozó és az adományozás éve került, ahogy korábban a szőnyeg

tetejére helyezett („törökös, úrihímzéses”) gyolcskendőkön mindez megjelent.⁶¹ Homoródszentlászlón két török szőnyeg tűnik ki az iratokból, amelyek már a szószék és papi szék takarására, nem az úrasztalra szolgáltak. A táj szövéskultúráját azonban jellegzetesen mutatja, hogy négy nagy asztalra való abrosza is volt a templomnak. Ugyanezt igazolja az 1909-körül a Néprajzi Múzeumba erről a vidékről begyűjtött nagyszámú vászonfeszítő is.⁶² A textíliák díszítései között nem említenek csipkét vagy recemunkát, amely a hímzőműhelyek technikai révén vagy a vándor csipkeárusok termékeiként megjelenhettek a nemesi háztartásokban. A szentlászlói textíliák a közeli szász és székely városok mintáit követték, amelyhez a székely polgárosuló szövőkultúra, az erdélyi úrihímzés és a 19. századi szász hímzések tartozhattak. (Alapos elemzésre csak maguk a tárgyak adhatnak alapot, vizsgálódásunknak a tárgyak friss leltárba vétele, számbavétele nem volt része.)

Jellegét tekintve mind a késői *miklósfalvi kőtemplom*⁶³ megépülése és tárgyai, mind az ábránfalvi templom és a tárgyak egy későbbi korszak, a 19. század stílusát viselik magukon, és mutatják azt a szívós küzdelmet, amellyel e református falvak önálló templomukat és abban prezentációjuk teljességének kialakítását (parókia, iskola, harang, orgona, templomi edények, textíliák) véghezvitték. Ennek része volt az önállósodásra való törekvés, amelyre utaló adatok Miklósfalváról már a 17. századból vannak. Az 1784-es guberniumi engedély saját fa imaház megépítését teszi lehetővé. 1835-ben „levitár” fogadnak, felépítik lakóhelyét, művelik földjeit. 1872-ben csúrt és 1877-ben új iskolaépületet építenek. Lélekszáma már 1848-ban nagyobb, mint az anyaegyházé, 203 fő, ebből református 115, római katolikus 16, unitárius 37, görög katolikus 35. A református templomépítést nyilván a velük együtt élő egyéb felekezetek miatt is kívánták. Az új kőtemplomot 1873-tól, az államsegély elnyerésétől kezdve építik, és 1883-ban szentelik fel.⁶⁴ Az úrasztali szükségletekre 1890-ben adományozott 5 forintot tőkésítik és szaporítják

⁵⁹ A folyamatot a kalotaszegi templomoknál lehet jól rekonstruálni, lásd SZACSVAY Éva 2006, 73–83.

⁶⁰ A „rendszerrel”, amely a vastag, gyapjú szőnyegszerű bútort takaró és a kegytárgyakat takaró vékony, finom anyagból készült kendők rendjéről hagyományozódott. Lásd FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta, 2002, 164; a rendszerszerűséget ebben Takács Béla, V. Ember Mária és Palotay Gertrud is megfigyelte, leírta.

⁶¹ Ahogyan a vastagabb anyagú „terítőkre” a vászon abroszokat úrvacsora alkalmával elhelyezik a Kárpátalján, lásd a guti leltár-ból a vonatkozó részletet: „Vágyon egy tiszta fehér gyolcs abrosz, amellyel az Úr Asztala a Szent Vacsora kiszolgáltatása alkalmával bé takartatik feljül a régi tarka szőnyegen.” Gúti leltár: FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta 2002, 184.

⁶² Ltsz: 37432, 37443, 37444, 37449.

⁶³ 1789: Udvarhelyen tartott Székelyudvarhelyi ref. Synodusba benyújtott kérés és a ráadott válasz (kerületi jegyzői irat 1801): a miklósfalvi filia kérése: 1. Hogy a pap, mivel elkészült e helyi fából való kis templomocskára jöjjön le az asztali portékákkal a faluba, ahogy az valaha szokás volt, 2. hogy az iskola maradjon a fiiánál, ne a maternál. A testület döntése, amíg fel nem épül a szentlászlói templom sátoros ünnepek második napján, menjen le a pap Miklósfalvára, az ahhoz való asztali készüléssel együtt, de csak addig, míg a templom felépül, az iskolamester lakása és „álattya” úgy maradjon, ahogy eddig volt.

⁶⁴ Demes Ferenc: A Homoródszentlászlói református hármass egyházközösség története, Homoródszentlászlói református hármass egyházközösség levéltára, ltsz: 110–1907.

a perselypénzzel, amíg elegendő nem lesz az asztali szükségekre. A templomon csupán évszámok olvashatók: 1882, a karzaton 1885, az orgonán szintén 1885; a harangot Sopronban Seltenhofer Frigyes és fia öntötte 1884-ben. A kisebbik régi harang az 1600-as években készült, talán Ugron Pál adományaként. Leltárában van egy *megyeláda* feliratos: „*Lukátsfi Elek ajándéka Isten dicsőségére Anno 1789*”. Egy Szent Biblia fekete aranyos bőrkötésben, arany metszéssel, datáltan: 1870-ben Kolozsvárott vette Székely-Udvarhelyi Solymossy Károly és neje Szent-Istváni Gál Erzsébet. Az úrasztali terítőt, négy bojtjal a sarkán, 1883-ban, a templom felszentelésére ajándékozta Nagy Ferencné sz. Antal Anna. Szószéktakaró fekete bársonyból, arany rojtjal, szép selyem virághímzéssel, „*Istenfélők adománya 1889*” felirattal. Az úrasztali ezüst pohár felirata „*Mohai Zsigmond – Somogyi Teresia 1790.*” Az óntányért a közeli galambfalvi eklézsia ajándékozta, amelyet felirata szerint 1740-ben Gyárfás János és felesége, Csiki Éva csináltatott görög és héber nyelvű felirattal. Még ónedényeket őriznek a 19. századból, Bibliát Szenczi Molnár Albert-zoltárokkal, és két finom fátyolkendőt, három szőtt nagy abroszt, közöttük barackmagos, egy piros fejtő, feliratos, és egy tiszta kender szőtt abroszt.

Ábránfalva, e kis lélekszámú falu leltárában⁶⁵ csak az 1814-től templommal rendelkező gyülekezet anyagát találjuk. A templom felépítéséhez, többszöri megújításához az Ugron család leszármazottai adományoznak nagyobb összegeket, de így is csak 1892-re készül el a templom, de harangja már 1880-ban megvolt. A harang felirata: „*Szent Antal tiszteletére öntötte Ábrahámfalva Segesvári Manchen Mihály által*”. A leltár első darabja a megyeláda, amelyet 1894-ben készítettett Nagy Gyuri. A Szent Biblia bőrkötésben, szintén székelyudvarhelyi Solymossy Károly és neje, szentistváni Gál Erzsébet ajándéka 1885-ben. Az Úrasztalt készítette „*Orbán Dávid és felesége, Gál Mária Isten dicsőségére 1824.*” Két óntányért ajándékozott Sepsiszentgyörgyi Mózes 1824-ben, mindkettő azonos „*czimmerrel*”, „*C-P-F Fein zin*” felírással. Egy réz úrasztali pohár Jó Ferenc és felesége ajándéka 1892, egy cinbádóg fedeles kancsót, „*Orbán Józsefné Sente Ágnes ajája*”. Selyemmel varrott gyapot kendő valószínűleg Sepsiszentgyörgyi Mózes ajándéka 1824-ben. Kék alapon sárga virágos selymes kendő, Úrasztali takaró kék fejtőből, felirata: „*Jó Jánosné Gál Julianna Ajándéka 1892 szeptember 4én*”. Két, a 19. század első harmadában készült gyapot abrosz, egy szószéktakaró meggypiros atlaszból, aranyos rojtjal, „*Emlékül Forró János és neje Székely Julianna 1902*” felirattal.

A lélekszám Ábránfalván 1907-ben 99 fő volt: református 69, unitárius 12, római katolikus 18. A leltárakban szereplő fekete bakacsín takaró a koporsót fedte a halotti szertartás ideje alatt, a templomtól vették kölcsön. Ez segítette, hogy egészen egyszerű, festetlen, esetleg maguk készítette koporsókba is eltemethessék a halottakat. Ma a tárgytörténeti folyamatban először az ezt felváltó fekete bársonyterítő (a nyújtópadra) és azután a fekete bársonnyal bevont nyújtópad vette át a szertartásban betöltött jelentést.

A templomi tárgyak leltárai alapján a birtokos Ugron családot kiemelve nagyobb áldozatot inkább egyházi személyek, papok, kántorok, tanítók, kurátorok hoztak, kevesebben birtokosok és középbirtokosok, jobb körülmények között élő gazdák is részt vettek a templom felépítése és berendezése költségeiben. Amit jól mutatnak a tárgyak, az a 18. századi ellenreformációban felerősödő református öntudat kibontakozása és a tárgyak adományozása. Az evangélikus szász kultúra (ónedények, hímzések, asztalosmunkák, harangok) megjelenése a *táji munkamegosztás* keretében világos és jól értelmezhető. A katolikus Ugron család birtoka Segesvárig nyúlt, az ott élő szász iparosok szolgáltak a katolikus birtokosnak és református jobbágyainak egyaránt. A vallásháborús állapotok emlékei között azért eligazító az első korai harang elkallódásának „református” története, amely a templomok eredete igazolásának idejére (Carolina resolutio) eshetett, és megerősítette, hogy a készítési feliratok alkalmasan bizonyították a templomok eredeti tulajdonát. A feliratozás előtérbe kerülésének ez is lehetett indítéka a kegyes adományozás mellett.

5. Az egyházi élet rendje és szabályozása, belső egyházi fegyelmezés

A Homoródszentlászlón őrzött iratok egy része presbiteri ülések jegyzőkönyve. Az 1914-től kötelezővé tett jegyzőkönyvi vezetés utáni időszakban az ülések hosszú ideig a templomépítéssel kapcsolatosak, de a korábbi jegyzőkönyvek más döntési gyakorlatról is tanúskodnak. Az 1875. május 25-i „Szent-László Ev. ref megye, s felsőbb rendeleti és határozati jegyzőkönyve” „többek között az iskolaépítésre vonatkozóan határoz”. Iskolaépítésre boronafákat kell beszerezni, a bontást árveréssel értékesítik. Ugyanitt: megtörténik a magtáros kinevezése és az orgonafújató személy kijelölése (aláírók Székely Sándor, lelkész Bedő András).

Az 1877/9. számú megyei jegyzőkönyv egyik pontja a koszorúadományozás szokására utal: „A tárgyleltárba nem említett, az úrasztala felett levő

⁶⁵ Demes Ferenc: A Homoródszentlászlói református hármasközösség története, Ref. egyh. Lt., ltsz: 110–1907.

bolti virágból csinosan elkészített koszorú két darabban, ifjú Kovács János és neje, Székely Borbára által ajándékozott az egyháznak szintén számadásba adott” (aláíró id. Nagy József, megyebíró).

A templomokban a koszorúk három típusa vált ismertté, az úrasztala fölé helyezett virág és/vagy búzakoszorú és a halotti koszorú. Az úrasztali virágkoszorúkat vagy az esküvői párok adhatták, vagy az ünnepekre készíttethették virágvasárnap és pünkösöd alkalmával. A leltárba vett művirág koszorú tartós díszítmenyként az Úrasztala felett függhetett. Ennek késői változata a Kalotaszegen ismertté vált búzaharang vagy virágharang felakasztása a templomban, amelyeket elsősorban a konfirmandusok készíttettek el, illetve lehettek a pünkösdi díszítés részei is, szintén a leányok és legények ajándékaként.

A halott emlékét őrző koszorúk a temetés alkalmával kerültek a templomba, és egy ideig ott tarthaták. Ennek tilalmáról olvashattunk a Székelyudvarhelyi Ref. Egyházmegye leiratában,⁶⁶ ahol a templomok tisztán, rendben tartása érdekében utasítják a gyülekezeteket, hogy onnan a halotti koszorúkat távolítsák el. A 20. század fordulójától a halottak emlékét hímezéseken és más adományokon örökítették meg, és igyekeztek megszüntetni a koporsók bevitelét a templomokba. Ha volt a templom bejáratánál porticus, az ott álló padokra vagy asztalra tették a koporsót.

Az 1877/12-es számú jegyzőkönyvben a templomjavítási munkálatok rendjéről rendelkeznek: mivel a templom javítására megszavazott 60 Ft nem érkezett meg a Nagytiszteletű Esperes Úrtól, az ülés azt határozta, hogy a papi ház javítására vegyenek deszkát Székelyudvarhelyen, és egy szekér követ a templomhoz, és a munkát az igával nem rendelkezők mind kötelesek elvégezni (mert az igával rendelkezők fuvaroztak és anyagot vettek). Aki nem engedelmeskedik, 50 botütést köteles elviselni. Az építési munkálatoknál megszokott rend volt, hogy akik szállítani és pénzt adományozni tudtak, azok gondoskodtak az építőanyagról és annak a helyszínre szállításáról, akiknek erre nem volt lehetőségük, azok munkájukkal vettek részt. Ez később, a 19–20. század fordulóján is gyakorlat volt, noha akkor már szigorú „rovást” (kötelező pénzfizetés) is alkalmaztak, amelyet bármi módon teljesíteni kellett.

Az 1878/8. december 20-ai leiratban a székelyudvarhelyi ev. ref. egyházmegye Tanácsa a templomi ülésrendről rendelkezik: a presbiterok a templomi ülésrendet kötelesek fenntartani, ifj. Kovács Jánosné templomi székében ne háborgassák. A presbitérium válaszában elmondja, hogy jogtalan panasztevés történt, ugyan ifj. Kovács János Ugron Zsigmond telkéből vásárolt, ezért járna nekik az első sorban a szék, székjogot azonban nem adhatott el Ugron Zsigmond, mert katolikus. Kovács Jánosné üljön vissza az első sorból a régi helyére, az első sorba iskolásokat és idegen úri személyeket szoktak leültetni. Az asszony nem fogadja meg, így újra kéri az esperest, hogy hozzon ítéletet.

Az 1882/161. sz. irat kisebb kihágásokról intézkedik. A beomlott papi csűr megjavításának kérdésében a testület megállapítja, hogy „a rávaló pálinka árát négy-öt presbiter igyekszik a gégején lejártni”, a munkálatokat mielőbb el kell kezdeni.

Az egyházfegyelmezésnek tehát megvoltak a helyi közösségi szabályai is, amelyekről már csak a kései, 19. századi presbiteri jegyzőkönyvekből vannak adataink, az egyszerű ügyekben a helyi presbitérium dönthetett, sőt a felsőbb egyházi határozattal szemben is felléphetek, és a kívánt eljárásról hozhattak presbitériumi döntést. Ezzel kibővül a presbiteri ülések funkcióinak sora az egyházi fegyelmezéssel.⁶⁷

6. Templomi szokások, vallási élet Homoródszentlászlón

A helyben őrzött iratanyagok között a levelezés és más iratok is tartalmazhatnak adatokat a templomi szokásokról. A vallási élet jelene a fogyó lélekszámú kis gyülekezetek sajátos lehetőségeit tükrözi. Ma az egyház Ócfalva, Miklósfalva, Homoródszentlászló és Ábránfalva egyházközségekből áll, az anyaegyház Ócfalva, a lelkész itt született, szolgálati helye és hivatala a miklósfalvai templom és parókia, leányegyházként működik Homoródszentlászló és fiókegyházként Ábránfalva. A lelkészek az elmúlt fél évszázadban hosszabb időt, 20–30 évet töltöttek szolgálati helyükön, anyaegyházukból beszolgáltak a társegyházakhoz. Az istentisztelet rendje a négy faluban: vasárnap délelőtt Ócfalván és Miklósfalván, minden harmadik vásár-

⁶⁶ KÖRLEVÉL, Az udvarhelyi ev. ref. egyházmegye tanácsától, 1903, 1906/16. Helyi iratok, „A halotti koszorúk ha még el nem távolítottak volna okvetlenül eltávolítandók a templomokból.”

⁶⁷ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001, az első jelentős kísérlet egy református egyházmegye iratanyagából az erkölcsi és közösségi életet rekonstruálására Orbaiszéken a 17–18. században. KISS Réka 2011, a küllői egyházmegye kora újkori vizitációs iratai alapján készült elemzése szintén a vizitációs iratok és felsőbb egyházi iratok alapján készült. A 19–20. században a presbiteri jegyzőkönyvek vagy más helyi jegyzőkönyvek is tartalmazhatnak

fegyelmezési kérdéseket és eljárásokat. Nyilvánvaló, hogy a vizitáció a lelkészek fegyelmi ügyeire koncentrált, és a hívek körében a kirívó fegyelmi vétségekre (rontás, boszorkányság, házasságtörés), a „polgári bizottsági ülésrend” (presbiteri ülések) és ügyiratkezelés bevezetése az egyházakban a helyi fegyelmezési ügyeket is tartalmazza a gyülekezeti tagokkal szemben, és a „kebli tanács” hozhat róluk büntető döntést. Lásd: SZILÁGYI Miklós 1999, aki a presbiteri jegyzőkönyvekben nem a tipizálásra, hanem sok, egyedi, helyi jellegzetesség feltárására alkalmas forrást lát.

nap Szentlászlón és Ábránfalván. Szentlászló 1975-ig volt anyaegyház (ebben az évben költözik el a megyebíró P. E. és családja Székelyudvarhelyre). Minden falunak van saját presbitériuma 2–3 emberrel és a megyebíróval (gondnok, kurátor). A presbiteri ülések fő témája a fenntartás, adózás kérdése. A lelkesek gyalogoltak egyik faluból a másikba. „Váci tiszteletes nagyon gyenge egészségű volt, nem tudott átgyalogolni. Őt a megyebíró rendszeresen szekéren vitte át a falvakba.”⁶⁸

A gyülekezetek lélekszámának csökkenése arányos a falvak lakosságának csökkenésével: Milósfalva 1910-ben: 285 fő, 1941-ben: 312 fő. Homoródszentlászló 1910-ben: 207, 1992-ben: 39 (a jelenlegi 50 főre a faluba beköltöző vagy nyaraló udvarhelyiekkel növekedett). Ócfalva 1910-ben: 244, 1992-ben: 212 lakossal bírt. Ábránfalvának, amely korábban képezte a hármass egyházközséget Miklósfalvával és Szentlászlóval, 1910-ben: 133, 1992-ben: 16 lakosa volt.

Az úrvacsora alkalmi között az iratokban olvasott „újbúzaszengekor” osztott úrvacsora kapcsolatban lehet az erdélyi tavaszi ünnepek korai, protestáns megjelenésével, és esetleg az erdélyi falvakban is ismert határkerüléssel, amely talán a gazdasági év rendjében a katolikus búzaszentelő körmenet „megreformált” változataként értelmezhető. Adventkor, karácsonykor, böjtelőn, húsvétkor, konfirmációkor (áldozócsüdtörtök), pünkösdkor, újszengére vesznek *úrvacsorát*. Ezt azonban csak saját falujukban vesznek, nem mennek át a másik egyházközségbe, istentiszteletre sem. Homoródszentlászlón kb. 10–15-en vannak a templomban, nagyobb ünnepeken esetleg többen is. 2012 februárjában K. D. harangozó házában tartott istentiszteleten 7-en voltak jelen.

A templomi ülésrend emléke még él,⁶⁹ a családok a megszokott helyeken ülnek, minthogy a templom hátsó padjai többnyire üresek, azért itt, vagy az első padban foglalhatnak helyet a vendégek. A nők és férfiak tere hagyományosan elválik, ezt csak a nagyobb, vendégeket befogadó rendezvények esetében változtatják meg. A téli időben csak az üresen álló parókia nagytermét fűtik be, ott tartják az istentiszteletet. Nyáron a nyaralók, hazaérkező családtagok növelik a templomozók számát.

A kántorok sorában emlékeznek Szabó Sándorra, aki 27 évig volt kántor, azután hosszú ideig nem volt (1950-es évek) kántor. Később Nagy Imre lett a kántor, de P. E. megyebíró szépen énekelt, és mindig énekelt az énekeskönyvből, ha nem volt kántor. Jelenleg van kántor és a *Kolozsvári Énekeskönyv* szerint énekelnek. Az éneklés és annak minden formája

kedvelt és elfogadott, nemcsak a templomban vagy a halott mellett, de jókedvükben együtt is szívesen énekelnek, nótáznak. Szokásban volt, hogy vett a lelkész egy liter pálinkát s együtt eltöltötték a délutánt.

A szentlászlói egyházi események látogatóinak számát a nyári hittantábor emeli meg, ilyenkor nagyobb körzetből is érkeznek a gyerekek, 30–40 fiatal, akik egy hetet, vagy többet is eltöltenek a megüresedett parókian és annak kertjében, sátorozva és kirándulással gazdagítva töltik a hittan tanulására, lelki épülésre szánt időt. A megüresedett parókia hivatali funkciója a gyűlések megtartása és a levéltár megőrzése maradt, a régi iratokról való gondoskodás korábban a megyebíró, most a harangozó feladata.

Az élet első templomi ünnepe a *keresztelő*, amelynek Szentlászlón is meghatározott rendje volt, és kialakult szerényebb otthoni ünneplése is. Szokás volt az 1940-es években, hogy a gyermeknek a keresztszülők egy borjút ajándékoztak, s amikor azt már gondozni tudta, 10 éves kora körül elment érte, és elhozta. A lányok később (1960-as évek) már fülbevalót is kaptak.

A konfirmációt 2012 Ócfalván, az anyaegyháznál tartották. A konfirmáció az egyik legkiemelkedőbb ünnep, amelyre a családok hosszasan készülnek, vendégeket, keresztszülőket várnak, fogadnak, ajándékozással, ünnepi étkezéssel egybekötve tartják. A ünnepre többnyire székelyruhába öltöznék a lányok és a fiuk is. P. E. is székelyruhában konfirmált. A konfirmációra való felkészülés éveken át tart, de az utolsó két évben kap nagyobb hangsúlyt. Általában a hetedik és a nyolcadik osztályban folyik a felkészítés. A konfirmációt nagy ünnepre tették, a rendszerváltás előtt az iskolaév nyári szünetében volt. A vizsgát 10 nappal előbb teszik le, a konfirmáció napja áldozócsüdtörtökön volt. Mivel a munkaidő kiterjedt erre a napra is, az azt követő vasárnap tartották meg. Három kérdésre kellett megfelelni. A kátét és a Biblia-ismeretet tartják a legfontosabb ismeretnek, a kikérdezés a kátéből és a tízparancsolatból volt. Nem vált szokássá, hogy történelmi kérdéseket tegyenek a konfirmáció kérdései közé, ahogyan arra Kalotaszegen és máshol is voltak példák.⁷⁰ Úrvacsoravétel volt a gyülekezetben, azután otthon is ünnepeltek, vagy a kultúrházban tartották az ebédet, meghívták a keresztszülőjét, általában két keresztszülő pár volt, de meghívták a „mellék komákat” is. A konfirmáció végén a templomban a gondnok köszönetet mondott a lelkésznek. A konfirmáció súlyát az 1940-től 1944-ig tartó „magyar impérium” idején megnövelték, felsőbb egyházi intézkedéssel az iskolába bevezették

⁶⁸ P. E., 1930, adatközlés 2012.

⁶⁹ Az iratok alapján feltételezhető, hogy az adományok és „kirovás”-ok alapján osztották ki a helyeket, de erre nincs elég tá-

pontunk.

⁷⁰ SZACSVAY 1997, 173–193.

a heti egyszeri vallásórát, hétfőnként két kötelező hittan óra volt, és kialakították a konfirmáció vizsgarendjét is. Régebben a 7. osztályosok konfirmáltak, mikor „betették a nyolcadik osztályt”, akkor a nyolcadik osztályban. A konfirmáció nem jelentett életkori váltó szakaszt; „hazamentek a konfirmáció után és rászóltak a konyhában a macskára: kac ki! Ennyit ért a felnőtté válás.”⁷¹ A 14 éves fiúk nem járhattak udvarolni, vagy nem szórakozhattak a nagyobb legényekkel, erre csak nagyobb korukban kerülhetett sor, a helyi bálokat még nem látogathatták „a bál még odébb volt”. A lányokat az anyjuk kísérte el a bálba.

A templomi esküvők ma ritka eseménynek számítanak Homoródszentlászlón, különösen azért, mert az esküvőt követő lakodalom megrendezéséhez a „kulturház” már nem alkalmas,⁷² így a lakodalomhoz illesztve az esküvő is a városba, vagy az ahhoz nagyon közeli, aszfaltúton jól megközelíthető Óc-falvára, esetleg Miklósfalvára kerül. Régen 12–13 óra körül volt a templomi esküvő, mert előtte folyt a menyasszony kikérése. Az esküvőkor feldíszítették a templomot, két zászlót is tettek (van egy magyar zászló is). Elkülönítik a legényes esküvőt, amikor a legény költözik a lányhoz, mert általában a legényhez ment a lány. Házasodtak a szomszéd falvakból is; a lokális endogámia normája nem ismerhető fel az elemzett helységekből.

Az élet utolsó állomását jelentő halál és temetés szokásköre és egyházi rendtartása Homoródszentlászlón nem kötődött a templomhoz.

7. A Szent László-hagyományról

Homoródszentlászló jelentőségét, megmaradt súlyát a környező falvak körében *nevének* köszönheti. A Szent Lászlóról elnevezett falvak ünnepi találkozókat rendeznek, amely új emberi kapcsolatokat, ünnepeket, utazásokat jelent a szentlászlóiaknak. 2008-ban Homoródszentlászló falunapján Lászlónapi ünnepséget tartottak. Az esemény a katolikus falvak búcsújárásának formáját veszi fel a református

falvakban is. Családi és faluközösségi ünnep egyszerre, a templomozás, kulturális műsorok után közös kerti sütés-főzés, kürtőskalács-sütés, kellemes beszélgetések közben folyik, majd lassan sor kerül a családi vendégeskedésre is, a családok rokonaikat, vendégeiket otthon is megvendégelik.

Ezen az eseményen elhangzanak a Szent Lászlóról ismert legendák híres történetei a rendezők, a „műveltek” előadásai formájában. Homoródszentlászló régi lakói általában néhány mondatban foglalva adják elő ismereteiket Szent Lászlóról és falujukról. Ezek nagyon kevésbé jelentenek „folklor” anyagot, műveltségi anyagnak is nagyon töredékesek, a falutörténethez illesztett egyszerű pár mondatos szövegek, amelynek fenntartása talán és elsősorban az egykori iskolának köszönhető. Ma az interneten mindenki számára elérhető a falu honlapján. A falu Szent Lászlóról történt elnevezése egyszerű eredetmonda formájában sem maradt fenn napjainkra, holott hasonló Dávid László Orbán Baláznak a 19. század közepén szóbeliségből és írott hagyományból összeállított történetére hivatkozva említi⁷³ mint helyi hagyományt. Úgy tűnik, hogy a környező falvak szájhagyományozásában a 19. század közepén még elevenebb és folklorisztikusabb történetek foroghattak közszájon. Ezeknek a középkori mondahagyományai talán ellenálltak a reformációnak, a református iskoláknak is és a barokk egyházi kultusznak is, valószínűleg ezek tüntették el a legenda gazdagabb hiedelem- és szöveganyagát.⁷⁴ A legenda képi nyelvét mész takarta el, a Nagyváradon a Compostellához hasonló súlyú Szent László kultusz- és zarándokhelyre irányuló búcsújárást szintén a reformáció, majd a felépülő új barokk búcsújárás rendje szorította ki. Természetesen a búcsújárást keményen ellenző, azt az ördög munkájának tekintő reformátorok gúnyiratai, versei, prédikációi a 16–17. században sokat tettek a középkori búcsú, így a Szent László-búcsú elsorvadásáért. Pedig a magyarországi szentek legendái közül talán éppen Szent Lászlóé lehetett az ország keletkezéséhez, a feudális berendezkedéshez fontos szimbolikája

⁷¹ Adatközlés, Székelyudvarhely, 2012. február, P.E., (született Homoródszentlászlón,) 1930.

⁷² A kulturház a rendszerváltás után tönkrement, félig lebontották.

⁷³ DÁVID László 1981, 155. „A Cintorom-ban Szent László által épített templom és kolostor állott”, 157. „Homoródszentlászló körül 10 km-es körzetben három helyen került elő a Szent László-legenda falképsora, Bögz, Derzs és Szentmárton templomában. Bár lehet ez véletlen játéka is, az azonban bizonyos, hogy mind a Szent Lászlót megörökítő falképek, mind a falunak róla való elnevezése, mind a király személyéhez kapcsolódó hagyomány fennmaradása az 1192-ben szentté avatott és a székelyek között a középkorban nagyra becsült király emlékének tiszteletéből fakad.”

⁷⁴ MADAS Edit – HORVÁTH Zoltán György 2008. Ha a szöveges anyag az egykori prédikációk, himnuszok, imák révén terjedt és variálódott, ezeket a reformáció teljes egészében megváltoztatta, megfordította, a protestáns prédikációkban az ördög körébe kerültek a szentek. Mindenképpen érdemes volna elemezni a nemrégiben közzétett Szent László-prédikációk szövegeit a fennmaradt epikus szövegekkel összehasonlítva. A prédikációknak erre a szerepére a közreadó MADAS Edit is felhívja a figyelmet: „Az nyilván való, hogy a szentek kultuszának egyik legfőbb táplálója a prédikáció.” A kötet a kép nyelvén és a prédikációk nyelvén ismert Szent László-hagyományt együtt mutatja be, amely azért is rendkívüli, mert a „mai Magyarországon egyetlen kézzel írott latin nyelvű Szent László-beszéd sem maradt fenn”. Uo, 16–18.

miatt a meghatározó. A legendában Kelet és Nyugat kérdésének világos értelmezése, a királyi hatalom és a nyugati szentség összekapcsolódása, győztes csaták csodaeseményei, szimbolikus képei kapcsolták az országot és népét Európához.⁷⁵ Bálint Sándor értelmezésében⁷⁶ az alábbi fontos elemeket kell felidéznünk a hiedelem, illetve hiedelemszövegek anyagából:

1. A szentté avatás csodája – fényes csillag feltűnése a nyughely felett, – „László szekere” csillagkép megnevezése

2. Nyakában hordott gonoszűző ereklyés lánc, vele temették el – ereklyekultusz

3. Szimbolikus szerepek, tárgyak, cselekedetek

- lovag–szent
- kétélű csatabárd, ezüst kürt
- leányrablás megakadályozása
- kialakul az *ördög tatár* vagy *török alakjában* való megjelenése
- *ördögűző*, exorcista

4. Az *ördögűzés eszközei* – csontereklyék, (valaha a „szenthez” tartoztak,) fejcsontok és kézcsontok egy fej alakú tartóban és egy kar alakú tartóban, oltáron őrizték, körmenetben hordták, hogy sokan megérinthessék

– nem csak az exorcizmushoz elegendő *elhárító* erejével, hanem *szentségi ereje* által is hat a vértanúk, szentek sírjára öntött, ott égetett *olaj*

5. A kultusz következményei: kora középkori igazságszolgáltatás istenítélet-része: *ordalia* és *tüzesvaspróba* (*Várad Regestrum*, 1205–1235.)

6. Nyertes csatához segítő, vivő legendák: A *halott király megjelenése* a csatában, *fejereklyéjének eltűnése*, *megkerülése*, a *fejereklye vitele a csapat előtt*.

A felsoroltakban kiemelésre érdemes a *nyugati lovag-kultusz* Szent László alakja által történő megörökítése 1300 körül, és abban a *keleti elem* megjelenése és beépülése a nyugati Szent-László ábrázolásokba.⁷⁷

A kultusz középkori meggyökeresedésének és fennmaradásának az akkori mentalitás alapján éppen a szent *ördögűző* volta lehet az egyik magyarázata. Az ördögtől való félelem felerősödését a késő középkorban a gonosztól való rettegés egy második hullámként értelmezik, amelynek társadalmi és mentalitásbeli okait is ismerik, ezek között azonban nem szerepel az a speciális félelem, amelyet a Kelet-

Magyarországot évszázadokon át rabló, fosztogató török és tatár seregek, hordák okoztak.⁷⁸ Az *ördögnek törökkel, tatárral* való azonosítása miatt a győzelmet leginkább a keresztény ördögűzésben jeles szentek és átvitt hatóerejük biztosíthatták, ezért az istenítélet királyi gyakorlása és az ördög eltávolításának királyi szentségből fakadó ereje növelte a szent király középkori kultuszát. Éppen ebben az erdélyi térségben vált Antiochiai Szent Margit kultusza is ismertté, említésre érdemes, hogy Vác környékén, a Dömösi prépostság Szent Margit-ereklyéje és a hozzá folyó zárandoklat egy ottani Szent László-kultusz mellett erősödik meg, a Dömösi Apátság birtokainak egy része a (közép) erdélyi, székely területekre esett, ahol Szent Margit kultusza is felbukkan.⁷⁹ Szent Margit, a női ördögűző szent alakjának kultusza elsősorban legendájának erre a mozzanatára (a börtönben legyőzött ördög) épült.⁸⁰ Ábrázolásán kezében seprűvel üti, űzi a sárkányformájú ördögöt. A dömösi káptalan pecsétjén ugyanolyan szárnyas (kora középkori) ördögábrázolás látható, mint amilyen az Anjou Legendárium ördöge az őt űző Szent László-ábrázoláson. Mint azt Dömötör Tekla is említi,⁸¹ a magyar művelődéstörténetben (az európaiakhoz képest) rendkívül kis számban található ördögábrázolások között mégiscsak jól elkülöníthetőek a kora középkorból eredő szárnyas, madárlábú ördögalakok, amelyeket ő inkább a nyugati ábrázolásokon is jól felismerhető démonoknak látott. Szent László középkori himnuszai, népénekei még az egykorú gondolkodás elemeit őrizték: magasztos és dicsőítő versek, amelyek a könyörgés vagy hála imáinak énekelt változatai – ezek úgyszintén eltűntek a vallásos énekanyagból. A reformátor énekszerző Szkhárosi Horvát András gunyoros hangon írja: „Szent László fejét ti imádjátok / Szépen ezüstbe befoglaltátok / Olaj az teste, mind azt mondjátok / Evvel a nép közt komplárkodtok”.⁸²

A reformáció és a barokk katolikus reformok éppen a kultusz gyökerében álló hiedelem hit-anyagát, a középkori vallási kultuszt alakították át, halványították el. Várad mint búcsújáráshely megszűnt, a gonoszűző mágikus eljárásokról már a reformátorok éles, gúnyos beszéde, prédikációi, énekei, versei szóltak. A reformációban (lassan) átalakuló *ördög-hit* az ördög cselekedeteit nem aktív eseményekben

⁷⁵ Itt most nem feladatunk a Szent László-hagyomány szakirodalmi áttekintése, de ismerete árnyaltabb folklorisztikai folyamatok elemzéséhez vezethetne, pl. Erdély viszonylatában éppen Váradról nem maradtak fenn korai nyomtatott Szent László-szövegek.

⁷⁶ BÁLINT Sándor 1977, I, 480–504.

⁷⁷ MAROSI Ernő 1995, 77–95. Szent László külföldi ábrázolásai kapcsán beszél Marosi Ernő a középkori orientalizmusról; a magyar–Anjou dinasztia legitimitását jelző magyar királyábrázolásoknál egyedül nála található a sajátos tisztázatlan eredetű és je-

lentésű *csatabárd*. Ez, ha a külföldi királyábrázoláson megjelenik, biztos, hogy hazai előzmények nyomán keletkezett. Az ábrázolás keleties eleme a külföldi ábrázolásokon a *reflexij és a nyíl* is.

⁷⁸ A középkori mentalitás állapotáról lásd elsősorban DINZEL-BACHER, Peter 1996, újabban Uő 2006, 2008.

⁷⁹ GYÖRFFY György 1991, 291–297.

⁸⁰ ORBÁN Imre 2001, 204–206.

⁸¹ DÖMÖTÖR Tekla 1981, 42.

⁸² BÁLINT Sándor 1977, 487.

(csata, vihar, villámcsapás, betegség, rontás), hanem az embert bűnre csábító hatóerejében értelmezte.⁸³ Homoródszentlászló a környező falvakkal a reformáció határozott és hittartó vidéke lett, mégis, egykori ismereteik Szent Lászlóról, a helyi monda tömör és rövid szövegezésű emlékei a 19. század végéig fennmaradtak.

A középkori erdélyi Szent-László kultusznak a hit-hiedelem elemein túl kormányzati, állami, hadi stb. elemei inkább a kultusz átalakult fennmaradását erősítették. A korai írott forrásokból ismert legendák után, amelyek az ország egész területét behálózták, a 19. század közepe-végétől gyűjtött folklórszövegek már a romantika szellemének megfelelően, eredetmondákban kötötték tájakhoz a szent alakját.

A „székely nemzet” identitásának kialakításában Szent László az irodalmi műveltség révén is szerepet kapott. Ekkor a korai gyűjtések szöveges folklóranyagában (Orbán Balázs, Arany János) talán már inkább a „világiasabb” kultuszok (hadvezérek, történelmi személyek) jellemző jegyei lelhetők fel és nem csupán a szentek csodatételei. Az eredetileg szerteágazó középkori kultuszt, amely lassan elvesztette mágikus, vallási gyökereit és súlyát, az irodalmi érdeklődés átalakította és áttemelte a 19. századi közkultúrába, a *nemzeti történelem*, a *nemzeti identitás felépítésébe*. A legenda *határőrség*, *katonanép*, *hadakozás*, *törökverők*, *Európa védőbástyája* stb. fogalmai, metaforái, toposzai a nemzetkép kialakítását szolgálták.

A Szent László-hagyomány ma is kiemeli a falut a környező falvak sorából. Különös, vagy véletlen összefüggések felelevenítésével zárhatjuk le ezt az áttekintést. Györffy István döntötte el és vette meg a homoródszentlászlói református templom festett belső berendezését, aki ebben az időben *Bihar-megyében*, Nagyvárad közelségében fontos kutatásokat folyta-

tott. Ebbe a *bihari, nagyszalontai*, egykor közsájon élő folklórba belenevelődő, református Arany János írta híres Szent László balladáját 1853-ban. A vers az 1849 után felerősödő nemzetkép szellemi-lelki felépítésének kulcsdarabja volt – nem kerülhette el sem Györffy István figyelmét, sem korábban Orbán Balázst, amikor Szentlászló falu történetét, templomát vizsgálták.

Arany balladája többféle identitás felerősítésére törekszik, *Moldva megmentése* a tatároktól, tízezernyi lófő székely megindulásával a *székely nemzet* képének rajza, a királyi sereg által bejárt „Haza” képei, „Köles-termő Kunság”, „Körösvíznek partja”, „egy ugrás a Kálvária, és kilenc a Királyhágó”, a nagyváradi lovasszobor megelevenedésének csodája, a legyőzött tatárok megkeresztelése: László napon érnek Váradra, Laczfi lesz a keresztapjuk. A megkeresztelt tatár szavai szerint egy kisebb székely és egy nagyobb királyi sereg közössége felett jelenik meg „László! László!”, a reformkori (református) műveltségben *világiasított* szent király, mint a nemzetet megtartó erő. A verset feltehetőleg Orbán Balázs is olvasta, de az általa leírtak egy *helyben őrzött „hagyomány”*-t ragadtak meg, ahogyan Arany János is a Nagyváradról kisugárzó bihari, *helyi folklóranyag* ösztönözésére írta meg *Szent László* című balladáját.

Akár népi *látomás-anyagunk* irodalmi változata is lehetne Arany versében a szent király jelenése: „Nagy lovon ült a nagy férfi, / Arca rettentő, felséges; / Korona volt a fejében Sár-aranyból, kövel ékes” (...) „Mert nem volt az földi ember, / Egy azokból, kik most élnek: Feje fölött szűz alakja / Látszott ékes nőszemélynek / Koronája napsugárból / Oly tündöklő oly világos! / – Monda a nép: az Szent-László és a Szűz a Boldogságos”.

Irodalom

- BÁLINT Sándor
1977 *Ünnepi kalendárium*, I–II, Szent István Társulat, Budapest.
- BARNA Gábor
1992 A Szent-László kultusz Magyarországon és Európában, in: Magyar Kálmán (szerk.): *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére*, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, 107–114
- DÁVID László
1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- DÖMÖTÖR Tekla
1981 *A magyar nép hiedelemvilága*, Corvina, Budapest.
- DINZELBACHER, Peter
1996 *Angst im Mittelalter. Teufels-, Todes-, und Gotteserfahrung: Mentalitätsgeschichte und Ikonographie*, Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich.
2006 *Das fremde Mittelalter. Gottesurteil und Tierprozess*, Magnus, Essen.
2008 *Europäische Mentalitätsgeschichte*, 2. Aufl., Kröner, Stuttgart.
- FEJŐS Zoltán
2000 Bevezető. Útmutató néprajzi gyűjtemények értelmezésére, in: Uő (szerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*, Néprajzi Múzeum, Budapest, 9–50.
- FILEP Antal
2011 Javaslat Kelemen Lajos történész, levéltáros Magyar Örökség-díjjal való megörökítésére, *kézirat*.
- FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta
2002 XVII–XVIII. századi úrasztali terítők a kárpátaljai református templomokban, in: Tenke Sándor (főszerk.): *Magyar Református Egyházak Javainak Tára, Kárpátaljai Református Egyház V. Tanulmánykötet*, Debrecen, 156–206.
- GYÖRFFY György
1991 Dömös falu prépostsága és népei az Árpád korban, in: Halász Péter (szerk.): *A Duna-menti népek hagyományos műveltsége: Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 291–297.
- HAÁZ Ferenc Rezső
2008 (1994) Udvarhelyszéki népművészet, in: Hermann Gusztáv Mihály – P. Buzogány Árpád (szerk.): *Udvarhelyszéki olvasókönyv*, Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont – Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 117–124.
- KELEMEN Lajos
2006 *Művelődéstörténeti tanulmányok*, (szerk. Sas Péter), Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- KISS Réka
2011 *Egyház és közösség a kora újkorban: A Kükküllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÓSA László
1974 Módszer és igény a pályakezdő Györffy István műveiben, *Ethnographia*, LXXXV, 138–142.
- KÓSA László
2009 Természeti csapások és civilizációs következményeik a 19. században Magyarországon, *Ethnographia*, CXX, 3, 237–256.
- KOLOZSVÁRI ÉNEKESKÖNYV
1923 *Református Egyházi Énekeskönyv*, Kolozsvári Református Egyházkerület, Kolozsvár.
- LÁNGI József – MIHÁLY Ferenc
2004 *Erdélyi falképek és festett berendezések 2*, Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, Budapest.
- MADAS Edit – HORVÁTH Zoltán György
2008 *Középkori prédikációk és falképek Szent László királyról*, (San Ladislao d'Ungheria nella predicazione e nei dipinti murali) Prokopp Mária és Gondos Béla közreműködésével, Romanika Kiadó (2., javított kétnyelvű kiadás), Budapest.
- MAROSI Ernő
1995 Magyarok középkori ábrázolásai és az orientalizmus a középkori művészetben, *Néprajzi Értesítő*, LXXVII, 77–96.
- MIHÁLY Ferenc
2009 Elpusztult templomi festett famennyezetekről, *Transylvania Nostra – Épített Örökség*, 4/14, 37–49.
- ORBÁN Balázs
1868 *A Székelyföld leírása*, I–V, Ráth Mór Bizománya, Pest.
- ORBÁN Imre
2000 „Ecce, iam vici mundum!” *Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.
- SELMECZI KOVÁCS Attila
1989 A Néprajzi Múzeum története in: Uő (szerk.): *Néprajz a magyar múzeumokban*, Budapest–Szolnok, 5–27.
- SZABÓ T. Attila
1977 Kelemen Lajos élete és munkássága, in: Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*, Kriterion, Bukarest, 7–33.
- SZACSVAY Éva
1992 Barokk a vallásos népművészetben, *Néprajzi Értesítő* LXXV, *Történeti népművészet, Tanulmányok K. Csilléry Klára 70. születésnapjára*, 45–54.

- 1998 Konfirmáció Kalotaszegen. Egy szokás jelrendszerének értelmezési lehetőségei, *Néprajzi Értesítő*, LXXX, 173–193.
- 2000 Egyházi gyűjtemény, in: Fejős Zoltán (szerk.): *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei*, Néprajzi Múzeum, Budapest, 403–433.
- 2006 „...Isten ditsőségére adta...” Református egyházművészet – népművészet, in: Selmeczi Kovács Attila (szerk.): *Lélek és Élet – Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke köszöntésére*, Veszprém, 73–83.
- 2011 Ördöggépzetek a protestáns egyházi irodalomban és a prédikációkban (16–18. század), in: Vargyas Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal – A néprajzi kutatás múltja és jelene*, L'Harmattan – PTE Néprajz- és Kulturális Antropológiai Tanszék, Pécs, 821–837.
- P. SZALAY Emőke
- 2002 Ötvösművek és fémedények a kárpátaljai református egyházban, in: V. Küllös Imre – P. Szalay Emőke (szerk.): *Magyar Református Egyházak Javainak Tára, Kárpátaljai Református Egyház V., Tanulmánykötet*, Budapest, 12–149.
- SZILÁGYI Miklós
- 1999 Erkölcsi vétségek a kisújszállási presbiteri jegyzőkönyvekben (a XVIII–XIX. században), in: Küllös Imola (szerk.): *Vallási Néprajz 10*, Ráday Kollégium, Budapest, 167–182.
- SZILÁGYI Miklós
- 1984 Györfly István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban, *Ethnographia*, 95/4, 577–593.
- SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
- 2001 *Erkölc és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- TOMBOR Ilona
- 1968 *A magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX. századból*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TÁLASI István
- 1974 Györfly István emlékének, *Ethnographia*, LXXXV, 147–152.
- VAJNÁRNÉ SZÉKELY Ilona
- 2008 Homoródszentlászló hűségesen hazavár, *Művelődés*, november, Kolozsvár, 10.

Irattárak, levéltári anyagok

1. Néprajzi Múzeum, Budapest, Ethnológiai Archívum, Levelezés Bucsi Endre ref. lelkésszel a ref. templom mennyezetének, szószék-koronájának és számtáblájának megvásárlásáról, Homoródszentlászló, EAD 25/1913.
2. Dr. Térey Gyula levele, Levélváltás a kemsei református templom festményeinek ügyében, EAD 43/1913.
3. Levelezés az Iparművészeti Múzeummal a magyarbikali és a magyarfülpösi templomokról, EAD 44/1913.
4. DEMES Ferenc: A Homoródszentlászlói református hármasközség története, Ref. egyh. Lt., ltsz: 110–1907.
5. KORÉH Béla: Gombirat, a homoródszentlászlói templom építéstörténete, 1929. (megkerült 2011-ben) Ref. Egyh. Lt.
6. KORÉH Béla: „A gyülekezet lelképásztoraiban stb. névsora” 10 oldal. 1941 után kelt? Ref. egyh. Lt., vonatkozó iktatási számok, 8. old.: 38/29, 39/40, 40/41, 41/42.
7. Presbiteri ülések határozatainak jegyzőkönyve 1914-től, Ref. egyh. Lt., Homoródszentlászló.

Mobilă bisericească și utilizarea bisericii la Vasileni

(Rezumat)

Prăbușirea primei biserici – posibil din piatră – a satului Vasileni la începutul anilor 1600 s-a datorat probabil unui cutremur. Evenimentele tragice din istoria bisericii din Vasileni și a bisericilor subsidiare, care au condus la reconstruirea și renovarea a 5 biserici și turnuri de clopotniță s-au datorat probabil circumstanțelor geologice și naturale ostile. După construirea bisericii procurarea noilor obiecte bisericești a însemnat un alt sacrificiu financiar pentru locuitorii săraci ale acestor sate, dar pe care – așa cum reiese din registru – și l-au asumat de asemenea.

Primul inventar cunoscut al bisericii tripartite din Vasileni a fost întocmit pe 31 ianuarie 1874 de către preotul Mózes Jakab “conform conscripției de pământ din părțile interioare și exterioare”. Lucrarea mea se ocupă cu conținutul acestuia cât și de analiza spiritului de dăruire a enoriașilor.

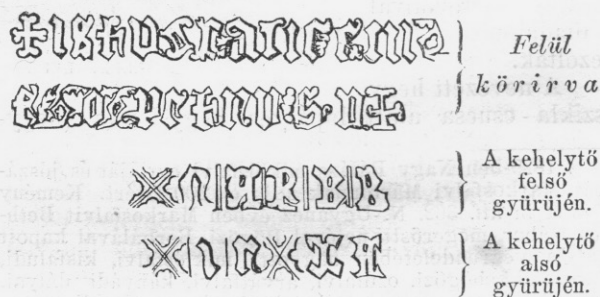
Church Furniture and Church Usage in Homoródszentlászló (Vasileni)

(Abstract)

The collapse of the first and presumably stone-built church of Homoródszentlászló at the beginning of the 1600s was probably the result of an earthquake. The tragic events in the history of the church of Homoródszentlászló and its subsidiary churches which led to the reconstruction and restoration of 5 churches and bell towers were probably due to the hostile geological circumstances and natural environment. After the construction of the church, purchasing new church objects demanded further financial sacrifices from the poor inhabitants of these villages, but as the records show it, they undertook this too.

The first known inventory of Homoródszentlászló's triple parish was drawn up on 31st of January 1874 by the priest Mózes Jakab “according to the field conscription of inner and outer parts”. My paper deals with the content of this inventory and the analysis of the congregation's unselfishness.

nek rendeltetését nem tudnám meghatározni. E hegy aljában *Cintorom*-nak nevezett hely, hol régi templom s más mellette állott épület (hihetőleg kolostor) alapfalait lehet felismerni. A hagyomány azt tartja, hogy ottan szent László által épített templom és kolostor állott, melyet ezen fejedelem Szabárcs várából sokszor látogatott meg, s ez sokáig anyatemploma volt a közelben fekvő 5 falunak. (Ábránfalva, Telekfalva, Sándorfalva, Miklósfalva és Otfalva.) — Szent-Lászlón játszó gyermekek néhány év előtt nagy mennyiségű régi érmet találtak, de fájdalom, azok ezüstműves kohójába kerültek. Ezek megsemmisülte fölötti fájdalomunkat némileg enyhítheti egy megtartott becses régiség — vagyis a ref. egyház-község birtokában lévő régi kehely, melynek képét, és feliratának fac-simile-jét mellékelem.

Istum calicem F. O. (fecit operare) Petrus U. (Ugron)

A kehelytő felső gyűrűjén egyes betűk M. A. R. P. N., melyek Maria roga pro nobist látszanak jelölne. Az alsó gyűrűn J. R. X. A. betűk, melyek vagy „Maria“ felül hiányzó betűit és X-et, mi Kristust jelenthet, vagy pedig „Jesus Rex Christus Ave-t jelölnek.

Es e kehely nem annyira alakja, mint növényfonadékos felirata által nevezetes, mely a XV-dik század elejéből való. Van e mellett Sz.-Lászlónak egy régi harangja is ezen körirattal:

Gener. D. Paul. Vgron de Ábránfalva sed, Siculicalis Udvarheli vice capitanei et jvdicis. Regi In honorem Dei Opt. Max. 1616.

1. ábra Részlet Orbán Balázs leírásából, Szent László-monda, a XV. század elejéről származó kehely rajza és felirata és az 1616-os harang felirata

2. ábra Hangvető. Néprajzi Múzeum, Egyházi Gyűjtemény, Törökbálinti raktár,
Kutas Eszter, a gyűjtemény restaurátorának felvétele, 2007